

בגדרי איסור זונה לכוהן

הקדמה

בפרשת אמור נאסר על הכהונים לקחת אישה זונה. על פי התורה לבדה, קשה לקבוע מי היא בדיוק הזונה שנאסרה לכוהן. המילה 'זונה' או השורש ז.נ.ה. מופיעים בתורה מספר פעמים, במשמעויות שונות. פעמים שהמילה 'זונה' מתייחסת לאישה העוסקת בזנות ומפקירה עצמה לכל דורש, כמו בפסוק "וירא יהודה ויחשבה לזונה" (בראשית ל"ח, טו). פעמים שהזנות מיוחסת לאישה שבגדה ונבעלה לזר, כמו בפסוק "זנתה תמר כלתך" (בראשית ל"ח, כד). ויש שהתורה מדברת על זנות במובן רחב יותר, של יציאה מן המסגרת והנורמה ועזיבת דרך הישר, כמו בפסוקים "אשר אתם זנים אחריהם" (במדבר ט"ו, לט), "ולא תזנה הארץ" (ויקרא י"ט, ט), "וזנה אחרי אלהי נכר הארץ" (דברים ל"א, טז), ועוד רבים.

לא ברור, אפוא, לאיזה מן הפירושים הנ"ל התכוונה התורה, בבואה לאסור את הזונה לכוהן. יתרה מזו, יש לשאול האם אמנם התכוונה התורה לפירוש אחד בלבד מן הפירושים הללו, או שמא ייתכן שכאשר התורה אסרה זונה לכוהן, היא כללה בכך כמה מן המשמעויות השונות של המילה 'זונה'.

בשאלות אלו יעסוק מאמר זה: בראשיתו נסקור את הדעות השונות בעניין הגדרת איסור זונה לכוהן ואת משמעותן. בהמשך נבחן את האפשרות שבאיסור זונה ישנם מסלולים שונים, והמושג 'זונה' הוא רב משמעי גם להלכה.

א. מחלוקת התנאים

בגמרא ביבמות מובאת מחלוקת תנאים רחבה בעניין זהותה של הזונה שנאסרה לכוהן:

זונה כשמה - דברי רבי אליעזר.

רבי עקיבא אומר - זונה זו מופקרת.

רבי מתיא בן חרש אומר - אפילו הלך בעלה להשקותה ובא עליה בדרך, עשאה זונה.

רבי יהודה אומר - זונה זו אילנית.

וחכמים אומרים - אין זונה אלא גיורת ומשוחררת, ושנבעלה בעילת זנות.

ר' אלעזר אומר - פנוי הבא על הפנויה שלא לשם אישות, עשאה זונה (סא ע"ב).

ר' אליעזר סבור ש"זונה" כאן מתפרשת בדרך הפשוטה, אך אינו מסביר מה היא. הראשונים מבינים שכוונתו לאשת איש שזינתה ובגדה בבעלה. רש"י למשל כותב:

כשמה - לשון טועה, שטועה מתחת בעלה לאחרים, דלרבי אליעזר אין זונה אלא אשת איש.

מן הסתם, אין כוונת רש"י ל"טועה", אלא ל"תועה", כלומר שע"פ רש"י, הזונה סוטה מדרך הישר וממסגרת הנישואין. כך עולה גם מדברי המאירי שם:

... שאין זונה אלא מאשת איש, כשם 'זונה', שפירושו שהיא סרה ממקום הראוי לה למקום שאין ראוי לה, על דרך 'זונו אחרי אלהי נכר הארץ'.

המאירי מבין שהמשמעות המילולית של 'זונה' מתייחסת לכל חריגה מן הדרך הראויה, אך בהקשר של ביאות אסורות, 'זונה' היא דווקא אשת איש שזינתה.

ר' עקיבא חולק על ר' אליעזר, וסבור שכוונת הפסוק לאישה שמפקירה עצמה ועוסקת בזנות, כפי שמתפרשת המילה 'זונה' במקומות רבים, וכפי שאנו נוהגים להשתמש בה היום.

ר' מתיא בן חרש הולך בדרך שלישית, וכולל בגדר זונה כל אישה שעברה ביאה אסורה. בעוד ר' אליעזר מגדיר כ'זונה' אישה שבגדה בבעלה, מדגיש ר' מתיא בן חרש את ההיפך: אישה יכולה להיות זונה אפילו אם נבעלה לבעלה בלבד, אם הדבר נעשה בפרק זמן שהיתה אסורה עליו, כגון בשעה שהיא חשודה כסוטה. ר' מתיא מפרש א"כ את המילה 'זונה' במובן הרחב, המתייחס לכל חריגה מדרך הישר והטוב. לענייננו, 'דרך הישר והטוב' היא הלכות איסורי ביאה, וכל מי שעברה על אחד מאיסורים אלו נחשבת זונה.

ר' יהודה מציע כיוון שונה לגמרי בהבנת האיסור. לדעתו איסור זונה אינו נוגע לעברה של האישה, אלא לאופי הקשר שיהיה לה עם הכוהן אם תינשא לו. 'זונה' היא אישה איילונית, שקשר עמה אינו יכול להוביל לילודה, וכל בעילותיה הן בעילות זנות. פירוש זה אינו מנותק מהמשמעות הכללית של 'זונה': מי שנוטה מן המסגרת המקובלת והראויה. ראוי שמטרת הנישואין תהיה העמדת בנים ולא מילוי תאוה מינית וכד', ומי שנישא למטרה אחרת, הרי הוא סוטה מן הנורמה הראויה. התורה אינה מגדירה כאן איזו אישה ראויה לכוהן, אלא כיצד צריכים להיראות חיי הנישואין שלו.

השיטה החמישית בהבנת איסור זונה היא שיטת חכמים, הכוללים בגדר 'זונה' שני סוגים של נשים: א. גיורת ומשוחררת. ב. מי שנבעלה בעילת זנות. לגבי גיורת ומשוחררת נחלקו הראשונים, האם הן אסורות מספק, מחשש שנבעלו לגוי קודם גיורן (רש"י ס ע"ב), או שהן אסורות בתורת ודאי. רוב הראשונים סבורים שאיסורן הוא בתורת ודאי, אלא שנחלקו האם איסור זה הוא מדין זונה (תוספות סא ע"א, רמב"ם, ריטב"א), או מדין עצמאי (רשב"א, ראב"ד). לא נאריך בכך כאן, ורק נעיר שאם גיורת ומשוחררת אסורות בתורת ודאי מדין זונה, יש כאן הרחבה משמעותית של גדר זונה: כשם שהוא כולל מי שמתנהגת בדרך של זנות, כך נכללת בו מי שבאה מעולם של זנות והפקרות מינית, גם אם לא ידוע שהיא עצמה התנהגה בדרך זו.

כאמור, חכמים כוללים בגדר זונה גם אישה נוספת: מי שנבעלה בעילת זנות, כלומר

בעילה האסורה על פי ההלכה. הגדרה זו של 'זונה' דומה לזו של ר' מתיא בן חרש, אלא שחכמים מצמצמים יותר את היקפה, וכוללים בה רק חלק מן הביאות האסורות, כפי שנראה להלן. שיטת חכמים תעמוד במרכז דיונונו בהמשך.

השיטה האחרונה היא זו של ר' אלעזר, הקובע שאפילו פנוי הבא על פנויה שלא לשם אישות עשאה זונה. ניתן להבין שיטה זו בשני אופנים:

1. ר' אלעזר הולך בדרכו של ר' מתיא בן חרש, שזונה היא מי שנבעלה בעילת איסור. מימד האיסור שבביאה שלא לשם אישות הוא ההופך את האישה לזונה. הבנה כזו תלויה, כמובן, בהנחה שמאמצים את דעת הרמב"ם (אישות פ"א, ה"ד), שביאה כזו אמנם אסורה מן התורה מדין 'קדשה'. כידוע, הראב"ד (שם) חולק, וסובר שביאה בודדת שלא לשם אישות אינה אסורה מן התורה, ואין איסור 'קדשה' אלא במופקרת לכל אדם לזנות.

המגיד משנה הבין אף הוא, ששיטת ר' אלעזר מבוססת על מימד האיסור שבביאה, וממילא הוא מביא ממנה ראייה לשיטת הרמב"ם, שביאת פנוי על פנויה שלא לשם אישות אסורה מן התורה. בדעת הראב"ד הוא מציע לתרץ, שאף על פי שאין ביאה כזו אסורה בלאו, יש בה איסור עשה: התורה אמרה "כי יקח איש אישה ובעלה", ובכך קבעה שאין לבעול אישה בלא שיקחנה לפני כן. איסור קל של עשה מספיק לר' אלעזר כדי להחשיב אישה כזונה.

2. סברה ניתן לחלוק על המגיד משנה, ולהבין את שיטת ר' אלעזר אחרת. כבר ראינו שהמילה 'זונה' יכולה להתייחס לכל מקרה של חריגה מן הנורמה המקובלת. לפי זה ניתן לומר, שהתורה קבעה מסגרת נורמטיבית של אישות - קידושין ונישואין, ומי שחורגת מן המסגרת הזו נחשבת זונה, גם אם לא עברה על שום איסור מן התורה. התורה מצווה את הכוהן לקחת אישה הנאמנת לדרך המלך של האישות, ולא אישה שחרגה מן הדרך הזו, אף שאין בכך איסור פורמלי. ממילא לא ניתן להוכיח מר' אלעזר האם יש איסור בפנוי הבא על פנויה, הואיל ושיטתו אינה מבוססת על האיסור הקיים בביאה כזו.¹

ב. שיטת ההלכה

להלכה נפסק כדעת חכמים, שאין זונה אלא גיורת ומשוחררת, ומי שנבעלה בעילת זנות.² ברם, חכמים לא ביארו מי כלולה בגדר "נבעלה בעילת זנות", ובעניין זה ישנה מחלוקת גדולה בראשונים:

- 1 בהמשך נראה שהרמב"ם מבין בפירוש בשיטת חכמים, שאין גדר זונה מבוסס על האיסור שעברה האישה כאשר נבעלה בעילת זנות (עיין הל' איסורי ביאה פ"ח, הל' ה).
- 2 כך פוסקים למשל הר"ף והרמב"ם, וכן נפסק בשו"ע (אבה"ע סי' ו סע' ח). אמנם, היות שהגמרא אינה פוסקת בפירוש כחכמים, אלא רק אומרת שאין הלכה כר' אלעזר, כתבו כמה ראשונים ('יראים' סי' לח; סמ"ג לא תעשה קכ"א) שיש להחמיר כדברי כל התנאים, למעט ר' אלעזר.

רש"י (סא ע"א ד"ה "ושנבעלה") מדבר באופן כללי על מי שנבעלה לפסול לה, ובפירושו לתורה (ויקרא כ"א, ז) מבואר, שבגדר זה נכללת גם מי שנבעלה לממזר או לנתין, אף שהם אסורים בלאו בלבד. גם הרמב"ם (איסורי ביאה פרק י"ח, הל' א-ב), הרשב"א (סח ע"א ד"ה "מנא"), הריטב"א (סח ע"ב ד"ה "לכהנת"), ואחרים סבורים שיש זונה מחייבי לאווין. הרמב"ם הוסיף שיש זונה גם מחייבי עשין.

לראשונים אלו אפשר היה לומר, שכל אישה שנבעלה לאדם האסור לה מן התורה נחשבת זונה. ברם, למעשה יש לצמצם במקצת את ההגדרה הזו, כיוון שכבר ראינו שחכמים חולקים על ר' מתיא בן חרש ועל ר' אלעזר, ואינם מגדירים כזונה פנויה שנבעלה לפנוי, או אישה שנבעלה לבעלה בדרכה לשתות מי סוטה. כמו כן, ידוע שאישה שעברה על איסור כהונה נחשבת חללה ולא זונה. גם לגבי נידה משמע בגמרא שאינה נעשית זונה אם נבעלת בנידותה (ס ע"א), וכך גם לגבי אישה שנבעלה לבהמה (נט ע"ב). חריגים אלו מאלצים את הרמב"ם להגדיר זונה בצורה קצת מורכבת:

מפי השמועה למדנו, שהזונה האמורה בתורה היא כל שאינה בת ישראל, או בת ישראל שנבעלה לאדם שהיא אסורה להנשא לו איסור השוה לכל, או שנבעלה לחלל אף על פי שהיא מותרת להנשא לו. לפיכך הנרבעת לבהמה, אף על פי שהיא בסקילה, לא נעשית זונה ולא נפסלה לכהונה, שהרי לא נבעלה לאדם; והבא על הנדה, אף על פי שהיא בכרת, לא נעשית זונה ולא נפסלה לכהונה, שהרי אינה אסורה להנשא לו; וכן הבא על הפנויה, אפילו היתה קדשה שהפקירה עצמה לכל, אף על פי שהיא במלקות, לא נעשית זונה ולא נפסלה מן הכהונה, שהרי אינה אסורה להנשא לו; אבל הנבעלת לאחד מאיסורי לאוין השוין בכל ואין מיוחדין בכהנים, או מאיסורי עשה, ואין צריך לומר למי שהיא אסורה לו משום ערוה או לעכו"ם ועבד, הואיל והיא אסורה לו להנשא, הרי זו זונה (איסורי ביאה פי"ח הל' א-ב).

הרמב"ם מציב אפוא כמה דרישות, כדי שביאה אסורה תהפוך את האישה לזונה. הדרישה המרכזית שמציב הרמב"ם היא, שהבועל הוא אדם שאסור לאישה להינשא לו. בכך ממעט הרמב"ם פנוי הבא על פנויה, הבא על אשתו החשודה כסוטה, והבא על הנידה.

באופן כללי סבורים הרמב"ם וסיעתו, שזונה היא כל אישה שנבעלה לאדם הפסול לה, למעט מספר חריגים. לכאורה לדעה זו, חכמים הולכים עקרונית בדרכו של ר' מתיא בן חרש, שמימד האיסור שבביאה הוא שמגדיר אישה כזונה. חכמים חולקים על ר' מתיא בן חרש רק ברמת הפרטים, וסוברים שרק איסורים מסויימים הופכים את האישה לזונה.

ברם, הבנה זו נתקלת בכמה קשיים. הראשון שבהם נוגע למי שנבעלה לגוי. אישה זו לא עברה על שום איסור מן התורה, שהרי ביאת גוי בצנעה שלא לשם אישות לא נאסרה מן התורה אלא רק בבית דינו של שם (ע"ז לו ע"ב), ובכל זאת היא נחשבת זונה מן התורה לכל הדעות, שהרי נבעלה לאדם שיש איסור מן התורה להינשא לו.

לפי הרמב"ם ישנו קושי חמור יותר. הרמב"ם (שם) מציין שגם הנבעלת לחלל הופכת

זונה, אף על פי שאינה אסורה לו אפילו בנישואין. לא ברור האם ראשונים אחרים מודים לו בכך, אך עכ"פ לדבריו ברור ששם זונה אינו מבוסס דווקא על ביאת איסור. ניתן אולי לומר, שישנם שני דינים של זונה: המסלול העיקרי של זונה מבוסס על ביאת איסור, אך לצדו יש מסלול נוסף, הקובע שביאות שונות הופכות אישה לזונה, אף שאין בהן איסור מן התורה.

ברם, הרמב"ם עצמו הגיע מתוך אותו קושי למסקנה קיצונית יותר:

הא למדת שאין היותה זונה תולה בבעילה של איסור, שהרי הבא על הנדה ועל הקדשה והנרבעת לבהמה נבעלה בעילה של איסור ולא נעשית זונה, ומי שנשאת לחלל נבעלה בעילה של היתר, כמו שיתבאר, ונעשית זונה, ואין הדבר תלוי אלא בפגימה, ומפי השמועה למדו שאינה פגומה אלא מאדם האסור לה או מחלל, כמו שאמרנו (איסורי ביאה פי"ח ה"ה).

הרמב"ם דוחה את כל הכיוון התולה את מעמד הזונה במימד האיסור שבביאה. לדבריו, לא מעשה האיסור שבביאה הופך את האישה לזונה, אלא תוצאת הביאה: מדובר בביאות כאלו שפוגמות את האישה, ופגם זה הוא שאוסר אותה לכהונה. בדרך כלל יש התאמה בין הביאות האסורות לביאות הפוגמות, אך ישנן חריגות לשני הכיוונים, כפי שמפרט הרמב"ם עצמו. דרושה אפוא ביאה של אדם שיש איסור להינשא לו, משום שאיסור נישואין מבטא בדרך כלל מצב שהביאה פוגמת את האישה. האיסור הוא אינדיקציה לבעיה, ולא הבעיה עצמה.

כל אחת משתי ההבנות הללו תוביל לפירוש אחר למילה 'זונה' בהקשר שלנו: לפי ההבנה הראשונה, זונה היא מי שחרגה מהלכות איסורי ביאה, ואילו לפי ההבנה השנייה, זונה היא מי שחרגה משאר בנות ישראל בכך שנפגמה.

בשתי ההבנות הללו ניתן לתלות את שתי הדעות בגמרא בדף נו ע"ב, האם אישה שנבעלה לפסול לה באונס הופכת זונה: אם שם זונה מבוסס על מעשה האיסור שעשתה האישה, ייתכן שביאה באונס אינה נחשבת מעשה איסור לעניין זה; אם שם זונה נובע מכך שהאישה נפגמה, ברור שהדבר מתרחש אף אם האישה נאנסה. הרמב"ם (שם הל' ו) פוסק שאישה הופכת זונה אפילו אם נבעלה באונס, ולדברינו יוצא שהרמב"ם הולך לשיטתו, שאין שם זונה תלוי באיסור אלא בפגימה. בהמשך נשוב לעסוק בגמרא זו בהרחבה.

קבוצה גדולה של ראשונים חולקת על שיטת רש"י והרמב"ם, ומגדירה זונה באופן מצומצם יותר. לדבריהם זונה היא אישה שנבעלה לאדם שקידושין אינם תופסים בו. כך למשל סבורים התוספות (סא ע"א ד"ה "כיון שנבעלה"), הראב"ד (בהשגתו על הרמב"ם שם), הרמב"ן על התורה (ויקרא י"ט, כט), ה"ראים' (לט), הרא"ש (ו, ו) ואחרים.³ התוספות

3 התוספות (מד ע"ב ד"ה "הכא") הביאו ראיה לדבריו מדברי אב"י בתמורה כט ע"ב, שאתנן זונה

אף מסבירים כיצד פרשנות זו משתמעת מלשון הפסוק:

ומכל הנהו דלא תפסו בהו קדושין הוא זונה... דלשון זונה משמע שאי אפשר להיות
בה אלא ביאת זנות, לא לאו דמלקות (מד ע"ב ד"ה "הכא").

התוספות מסבירים, שאישה זוכה לתואר 'זונה', רק כאשר היא עוברת ביאה שאינה יכולה להיות לעולם אלא ביאת זנות, כלומר רק כשהיא נבעלת לאדם שאינו יכול לחיות עמה במסגרת ממוסדת של קידושין. מבחינה מעשית מדובר בחייבי כריתות ומיתות ב"ד, וכן בעכו"ם ועבד.

ראשונים אלו מחלקים, אפוא, בין חייבי כריתות לחייבי לאווים, אך בדבריהם ברור שלא חומרת האיסור היא הקריטריון למעמד 'זונה', אלא אי תפיסת הקידושין. ביאת עובד כוכבים קלה יותר מביאת חייבי לאווים, כפי שראינו לעיל, ובכל זאת היא מגדירה אישה כזונה, כיוון שקידושין אינם תופסים בעובד כוכבים. משמעות הדבר היא, שאיסור זונה אינו תלוי בחומרת הקשר שהיה לאישה עם אותו אדם, אלא בבעייתיות שבו. ישנם אנשים שהתורה רואה את הקשר עמם כל כך בלתי אפשרי ולא שייך, שלא ניתן כלל ליצור עמם מערכת ממוסדת של אישות.

גם בשיטת ראשונים אלו ניתן לטעון, שאי תפיסת הקידושין אינה הבעיה עצמה, אלא רק סימן לכך שהאישה נפגמת בביאה זו. ברם, סביר יותר לומר, שאי תפיסת הקידושין היא היא הבעיה. לעיל ראינו שמבחינה מילולית זונה היא כל אישה שחורגת מן הנורמה הראויה ודרך הישר. ראינו גם שר' אלעזר מגדיר כזונה כל אישה שחרגה ממסגרת האישות שקבעה התורה, ונבעלה לאדם שלא לשם אישות. מעין זה ניתן לומר בשיטת חכמים אליבא דתוספות וסיעתם: זונה היא אישה שסטתה באופן בוטה במיוחד ממסגרת האישות שקבעה התורה - לא רק שנבעלה שלא לשם אישות, אלא שחרגה מרשימת האישים שהתורה אפשרה ליצור עמם קשר של אישות.

ג. איסור מקביל לאיסור זונה

אף שעיקר ענייננו באיסור זונה, לא נוכל להמשיך בלא הקדמה נחוצה, בדבר קיומו של איסור אחר, המקביל לאיסור זונה ומשלים אותו. מקור הדברים בגמרא בדף סח ע"א - סט ע"א. הגמרא לומדת מן הפסוק "ובת כהן כי תהיה לאיש זר, היא בתרומת הקדשים לא תאכל", שאישה שנבעלה לפסול לה נאסרת באכילת תרומה (אף שפשט הפסוק אינו נוגע

שייך רק באישה שקידושין לא תופסים בה, כגון ערווה או עובדת כוכבים. ראייה זו רחוקה מלהיות פשוטה, הן משום שרבא שם חולק על אב"י והלכה כמותו, והן משום שאין הכרח לומר שגדרי זונה לעניין אתנן זהים לגדרי איסור זונה לכהן. למעשה, היחס בין שני התחומים והבנת מחלוקתם של אב"י ורבא תלויים בגרסאות השונות בגמרא שם, וייתכן שהתוספות והרמב"ם הלכו בזה לשיטתם, עיין בתוספות שם ד"ה "גירסא", רמב"ם הל' איסורי מזבח פ"ד הל' ח, הלח"מ ואבן האזל שם. הלח"מ בסוף דבריו מנסה להבין את ראיית התוספות, ע"ש.

למקרה כזה, אלא לבת כוהן שנישאה לישראל). בהמשך לומדת הגמרא (סט ע"א) מהפסוק "ולא יחלל זרעו", שגם הנבעלת לחלל נאסרת בתרומה, אף שחלל אינו אסור לה.

איסורים אלו נוגעים לאכילת תרומה, אך הגמרא שם (סח ע"ב) מציינת, שניתן ללמוד מהם קל וחומר לעניין איסור כהונה, שהרי גרושה מותרת בתרומה ואסורה לכהונה, וכל שכן שמי שאסורה בתרומה פסולה לכהונה. בפשטות מדובר באיסור עצמאי, שאין לו קשר לאיסור זונה, וממילא יש בו כדי לצמצם באופן משמעותי את מחלוקת הראשונים שראינו לעיל: אף התוספות והראב"ד מודים שאישה הנבעלת לחייבי לאווים פסולה לכהונה, אלא שלדעתם אין איסורה משום זונה, אלא משום "ובת כהן כי תהיה לאיש זר".⁴

מהמשך הגמרא שם ניתן אולי לעמוד על טיבו של איסור זה. הגמרא (סט ע"א) קובעת, שאיסור זה מוגבל למי שנבעלה ל"זר מעיקרא", כלומר לאדם שאסור על האישה מיום לידתו (כמו ממזר), למעט מי שאיסורו נובע ממצב משפחתי כלשהו שנוצר עם הזמן (כמו מחזיר גרושתו). לכאורה אין הבדל בין השניים מבחינת חומרת האיסור, וניתן להבין את החילוק ביניהם רק אם מתרכזים בפגימת האישה. לאדם שהוא "זר מעיקרא" יש כביכול בעיה 'גנטית' - משהו בגופו זר לאישה ואינו יכול לחיות עמה בשלום, וממילא האישה נפגמת בביאתו. לעומת זאת, לגבי אדם שבעברו היה מותר לאישה, ועם הזמן נוצר מצב משפחתי כזה שאוסר אותם, לא שייך לדבר על איסור המושרש ברמה ה'גנטית', אלא רק על איסור הלכתי רגיל, ולכן אין הביאה פוגמת את האישה. אישה נאסרת א"כ לתרומה ולכהונה רק ע"י ביאה הפוגמת אותה, ופגימה כזו שייכת רק באדם שהוא זר מעיקרא.

מבחינה מעשית, האיסור נוגע לפסולי הקהל השונים, כפי שמפרטת הגמרא בסח ע"א - גר עמוני ומואבי, נתין, ממזר וכו'. הראשונים נחלקו האם איסור זה קיים גם באישה שנבעלה לעכ"ם ועבד,⁵ וכן נחלקו האם האיסור נוגע גם למי שנבעלה לחייבי כריתות או

4 הראשונים נחלקו האם לוקים על איסור זה: הרמב"ן על התורה (ויקרא י"ט, כט) כותב שאין לוקים עליו, כנראה משום שהוא נלמד בקל וחומר, ואין מזהירים מן הדין. כך משתמע גם מדברי הראב"ד הנ"ל. לעומתם כותבים התוספות (מד ע"ב ד"ה "הכא") שלוקים על כך, ואם מדובר בחייבי כרת ומיתה, והאישה אסורה גם מדין זונה, לוקים פעמיים. מחלוקת זו קשורה לעניין "אין מזהירים מן הדין", ואכ"מ.

5 בגמרא (סח ע"ב) מופיע בפירוש מקור נפרד לאסור לתרומה אישה שנבעלה לעכ"ם או לעבד, שקידושין אינם תופסים בהם: "ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה... ושבה אל בית אביה" - "יצאו עכ"ם ועבד, שאין להם אלמנות וגירושין". ברם, הראשונים נחלקו האם מדובר באיסור עשה עצמאי (תוספות מד ע"ב ד"ה "הכא"), או רק במקור לכך שעכ"ם ועבד כלולים באיסור "ובת כהן כי תהיה לאיש זר", אף שאין בהם הוויה (רמב"ן סח ע"ב ד"ה "ואימא"). לפי הרמב"ן עכ"ם ועבד אינם שונים מפסולי הקהל, שפוגמים את האישה בביאתם ואוסרים אותה מדין "איש זר". לעומתו סוברים כנראה התוספות, שעכ"ם ועבד אינם פוגמים את האישה, כיוון שהתורה הפקירה את זרעם, כך שאיננו מייחסים אותו אליו כלל (וכמו שנימקו כמה ראשונים

יש לבחון את היחס בין איסור "ובת כהן כי תהיה לאיש זר" לאיסור זונה. בפשטות, מדובר בשני איסורים שונים לגמרי: דין 'זונה' אוסר את הנבעלת לפסול לה לכהונה, ואילו דין 'ובת כהן כי תהיה לאיש זר' אוסר אותה באכילת תרומה. כל אחד מן האיסורים נוגע לתחום הלכתי אחר, ולכל אחד יש גדרים משלו.⁷ ברם, הגמרא כזכור קובעת, שמי שנאסרת לתרומה, קל וחומר שנאסרת לכהונה, ולכאורה לא מובן מדוע יש צורך בקל וחומר זה, הרי הנבעלת לפסול לה אסורה ממילא לכהונה מדין 'זונה'! למעשה, הדבר תלוי

בדף מה ע"ב מדוע הוולד שנוצר מביאה כזו כשר לקהל, ואולי אפילו כשר לכהונה. ממילא הנבעלת לעכו"ם ועבד אינה נכללת באיסור "איש זר", אלא רק באיסור עשה עצמאי, שמלשונם משמע שאינו נובע מפגימת האישה. ייתכן שהתוספות והרמב"ן נחלקו בשאלה, האם מה שפוגם את האישה הוא הזרע הפסול הנכנס לגופה, או עצם מעשה הביאה הבעייתי. מהרמב"ם (הל' תרומות פ"ו, ה"ז) נראה שהוא סובר כרמב"ן (וכן ראינו לעיל, שלדעתו האישה נפגמת גם בביאת עכו"ם ועבד).

6

רש"י (סח ע"ב ד"ה "אי הכי") מבין שחייבי כריתות ומיתה אינם כלולים באיסור, הואיל וקידושין אינם תופסים בהם, וניתן לאסור אותם רק מהפסוק "ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה". רש"י אף מביא (ודוחה) דעה הגורסת, שחייבי כריתות ומיתה כלל אינם אוסרים את האישה לתרומה (אלא רק לכהונה מדין זונה). רש"י מבין, אפוא, שחייבי הכריתות והמיתה, גם אלו שאסורים מיום לידתם, אינם בעייתיים מבחינה 'אנטית', אלא רק אסורים מצד מעמדם המשפחתי, ולכן אינם פוגמים את האישה בביאתם. ייתכן שבאותו אופן יחלוק רש"י על הרמב"ם בעניין איסור זונה, ויאמר שאינו נובע מפגימת האישה, אלא ממעשה האיסור שביצעה.

התוספות והרמב"ן (סח ע"ב) חולקים על רש"י, וסבורים שאם חייבי לאווים פוסלים את האישה מדין "איש זר", כל שכן שחייבי כריתות יפסלו אותה מאותו דין. התוספות מוסיפים שכיוון שחייבי כריתות הם חמורים, אין בהם דרישה של "זר מעיקרא", כך שאין לחלק בין אלו שאסורים מיום לידתם, לאלו שנאסרו מאוחר יותר ע"י קידושין. מרגע שאדם נכנס למעמד משפחתי כזה, שאוסר אותו על האישה ברמה חמורה של כרת או מיתה, הרי שהקשר ביניהם בעייתי גם ברמה ה'ביולוגית', ואותו אדם פוגם את האישה בביאתו. וכבר ראינו שאף הרמב"ם סובר, שפגימת האישה שייכת גם בחייבי כריתות ומיתה.

התוספות בדף לה ע"א (ד"ה "אע"פ") ובדף מד ע"ב (סד"ה "הכא") אוחזים בדעת ביניים: הפסוק "איש זר" מתייחס גם לחייבי כריתות ומיתה, אך רק לאלו שהם זרים מעיקרא. נמצא שחייבי כריתות ומיתה דומים לשאר איסורים, ופוגמים את האישה רק אם נאסרו עליה מיום לידתם.

7

הסבר זה מבוסס על ההנחה, ששם זונה עצמו אינו אוסר באכילת תרומה אלא רק אוסר לכהונה, שהרי לא נאמר בתורה בשום מקום שזונה אסורה בתרומה. ברם, התוספות בדף מד ע"ב (ד"ה "הכא") מביאים את שיטת ר"י, שמסיבות שונות נאלץ להמציא דרשה האוסרת זונה בתרומה: כיוון שהפסוק כלל באותו פסוק זונה וחללה, כשם שחללה אסורה בתרומה, כך גם זונה. דעה זו תצדיק את הצורך באיסור "איש זר", באחת הדרכים שזכיר להלן להצדיק את הצורך בקל וחומר שמובא בגמרא.

במחלוקת הראשונים בגדרי זונה: לפי התוספות וסיעתם יש צורך רב בקל וחומר הזה, ללמדנו שאף הנבעלת לחייבי לאווים נאסרת לכהונה, אף שאינה נכללת בדין 'זונה'⁸ ואילו לפי הרמב"ם וסיעתו, הנבעלת לחייבי לאווים כלולה ממילא בדין זונה, והקל וחומר לכאורה מיותר.

לפי התוספות נמצא, שבנבעלת לפסול לה ישנם שני איסורים שונים לכהונה:

1. הנבעלת למי שקידושין אינם תופסים בו נאסרת מדין זונה. יסודו של האיסור במעשה העבירה, שביטא חריגה מעולם האישות הראוי, ע"י התקשרות עם אדם שמופקע מעולם האישות מבחינת אותה אישה.

2. הנבעלת למי שהוא "זר מעיקרא" נאסרת לכהונה מצד "ובת כהן כי תהיה לאיש זר". יסוד האיסור בכך שהאישה נפגמה באותה ביהא. פגימה זו פוסלת אותה לאכילת תרומה, וכל שכן שאוסרת אותה לכהונה.

כאמור, לפי הרמב"ם וסיעתו הקל וחומר לכאורה מיותר. כמה ראשונים העומדים בשיטת הרמב"ם התקשו בכך, וכתבו שלדידן אין באמת שום צורך בקל וחומר, והגמרא אמרה אותו רק עבור התנאים המצמצמים יותר את איסור זונה, כגון ר' אליעזר הסובר ש"זונה כשמה". כך כותבים למשל הרשב"א (סח ע"א ד"ה "מנא הני מילי") והריטב"א (סח ע"ב ד"ה "לכהנת מנלף").

הרשב"א מתרץ גם באופן אחר: הקל וחומר נחוץ למקרה שאישה נבעלה באונס, לפי הדעה בגמרא בדף נו ע"ב, שאיסור זונה אינו שייך באונס.⁹ לפי זה, נמצא שבנבעלת לפסול לה ישנם שני איסורים לכהונה:

1. הביאה האסורה מחילה עליה שם זונה, ואוסרת אותה לכוהן. יסוד האיסור במעשה העבירה שביצעה האישה, ולכן במקרה של אונס אין האישה נאסרת, כיוון שאין זה נחשב מעשה עבירה.

2. הביאה האסורה פוגמת את האישה, פוסלת אותה לתרומה מדין "ובת כהן כי תהיה לאיש זר", וכל שכן שאוסרת אותה לכהונה. איסור זה קיים גם במקרה של אונס, שסוף סוף האישה נפגמה.

מדברי הרמב"ם בהלכות תרומות נראה, שהוא ביאר את היחס שבין שני האיסורים באופן אחר:

8 התוספות בדף מד ע"ב מעלים גם את השאלה ההפוכה: מה צורך יש באיסור זונה, אם הנבעלת לפסול לה אסורה ממילא מצד הקל וחומר, ע"ש שמביא תשובות שונות.

9 שלא במקרה, הריטב"א, שראה את הרשב"א, הביא רק את פירושו הראשון, ונמנע מלהביא את השני. טעם הדבר הוא, שהריטב"א הבין בגמרא בדף נו ע"ב, שלכל הדעות הנבעלת לפסול לה באונס נעשית זונה, כפי שנראה להלן. הריטב"א הבין, כנראה, שיסוד איסור זונה רפגימת האישה, ולפיכך לא יכל להסביר כרשב"א.

‘ובת כהן כי תהיה לאיש זר, היא בתרומת הקדשים לא תאכל’ - שני ענינים נכללו בלאו זה: שאם תבעל לאסור לה ותעשה זונה או חללה, כמו שבארנו בהלכות איסורי ביאה, הרי היא אסורה לאכול בתרומות לעולם כדין כל חלל, שהחלל כזר לכל דבר; ואם תנשא לישראל, הרי היא אסורה לאכול במורם מן הקדשים... ולא הכהנת בלבד, אלא אפילו לוייה וישראלית שנבעלה לאסור לה, הואיל ונעשית זונה, אסורה לאכול בתרומה לעולם, ואף על פי שיש לה זרע מכהן (פ”ו, הל’ ז-י).

הרמב”ם מדבר על איסור ‘ובת כהן כי תהיה לאיש זר’, אך הוא מנמק את האיסור בכך שהאישה נעשית זונה. הדבר נראה תמוה: אם שם זונה אוסר את האישה באכילת תרומה, מדוע הרמב”ם נזקק לפסוק ‘ובת כהן...’, ואם שם זונה אינו אוסר בתרומה, ויש צורך בפסוק ‘ובת כהן...’ כדי לאסור, מדוע הרמב”ם מציין שיסוד האיסור בכך שנעשית זונה? נראה שאמנם שם זונה הוא שאוסר את האישה בתרומה, אך גוף הדין הזה מתחדש בפסוק ‘ובת כהן כי תהיה לאיש זר’. פסוק זה בא לומר, שאישה שנבעלת באופן כזה שהופך אותה לזונה, אסורה באכילת תרומה.

ברם, בכך אין די, שכן הגמרא דנה בשאלה מי נכלל באיסור ‘ובת כהן...’, כפי שראינו לעיל, והדבר נראה מיותר, אם איסור זה מתייחס למקרים שבהם האישה נעשית זונה. צריכים לכאורה להבין, שהגמרא בעצם דנה בשאלה מתי האישה נעשית זונה. איסור ‘ובת כהן כי תהיה לאיש זר’ אינו איסור עצמאי, אלא מקור שבא להשלים את איסור זונה ולגלות את פרטיו. מקור זה בא מצד אחד ללמד אימתי אישה נעשית זונה, ומצד שני הוא מחדש, שזונה אסורה לא רק לכהונה אלא גם לתרומה. כך מובנים גם דברי הגמרא שם ‘גילוי מילתא בעלמא הוא’ - זהו רק גילוי של פרטי איסור זונה.

לפי הבנה זו, לא זו בלבד שהגמרא בדף סח ע”א אינה מיותרת לדעת הרמב”ם, היא אף יכולה להיות מקור לשיטתו, שיש זונה מחייבי לאווים. גם שיטת הרמב”ם, שהנבעלת לחלל נעשית זונה, לקוחה מן הסתם מהגמרא שם. הגמרא (סט ע”א) כזכור קובעת, שהנבעלת לחלל פסולה לתרומה ולכהונה, ולומדת זאת מן הפסוק ‘ולא יחלל זרעו’. הראב”ד הקשה משם על הרמב”ם, שכן מהגמרא עולה שהנבעלת לחלל אסורה מצד דין עצמאי, ולא מצד איסור זונה, אולם הרמב”ם יראה בגמרא זו דווקא מקור לשיטתו, שכן לדבריו כל דרשות הגמרא שם באות רק ללמדנו את גדריו של איסור זונה. כך עולה גם מדבריו של המגיד משנה (הל’ איסורי ביאה פי”ח, ה”א), וכן הציעו כמה אחרונים.

ניתן לומר עוד, שהרמב”ם שאב מן הגמרא בדף סח ע”א לא רק את פרטיו של איסור זונה, אלא גם את יסוד האיסור. ראינו שבגמרא שם משמע, שאיסור ‘ובת כהן...’ יסודו בכך שהאישה נפגמה, ואולי מכאן הסיק הרמב”ם, שיסוד איסור זונה בכך שהאישה נפגמה, ולא בכך שביצעה מעשה העבירה. דא עקא, שהרמב”ם אינו מזכיר בפירושו את החילוק בין אדם זר מעיקרא לאדם שאינו זר מעיקרא, שהוא האינדיקציה הבולטת ביותר בגמרא שם לכך שיסוד האיסור בפגימת האישה. בעניין זה נעסוק לקמן.

בכך סיימנו את חלקו הראשון של המאמר, שבו סקרנו את פרטיהם של איסור זונה

ואיסור "ובת כהן..." ואת משמעותם. קודם שנמשיך, נסכם בקצרה את דברינו עד כה:

לפי התוספות וסיעתם, אין איסור זונה נוצר אלא מביאת אדם שקידושין אינם תופסים בו. לפי זה הסברנו, ששם 'זונה' מבטא סטייה מעולם האישות המקובל, ע"י חריגה מרשימת האישים השייכים לעולם האישות. אישה שביצעה חריגה כזו מקבלת 'תווית', שאוסרת אותה לכהונה. לצד איסור זונה קיים איסור אחר, הנלמד בקל וחומר מאיסורה לתרומה של הנבעלת לפסול לה. איסור זה מקיף יותר, וכולל גם חייבי עשין ולאווים (וכן חלל, שכלל אינו אסור), ונראה שיסודו בכך שאנשים מסויימים פוגמים את האישה בביאתם, ואישה פגומה כזו אסורה לכהונה.

לדעת הרמב"ם וסיעתו, איסור זונה נוצר מכל ביאה שיש בה איסור, למעט מספר חריגים.¹⁰ לפי שיטה זו ניתן להסתפק, האם אישה 'זוכה' לתואר זונה בשל מעשה העבירה שביצעה, כלומר שחרגה מן הנורמה בכך שעברה על הלכות איסורי ביאה, או שהאישה זוכה לכך משום שנפגמה, וחרגה בכך מקבוצת שאר הנשים. נפקא מינה יכולה להיות בביאת אונס או בביאת חלל.

ספק נוסף בשיטת הרמב"ם וסיעתו, נוגע לנחיצותו של האיסור הנוסף לכהונה, הנלמד מן האיסור לתרומה. ראינו שיש שהבינו שלהלכה אכן אין באיסור זה כל צורך, מהרמב"ם משמע שאין כאן איסור חדש, אלא חשיפה של גדרי איסור זונה, אך מהרשב"א עולה שאכן יש צורך בשני איסורים שונים: איסור זונה יסודו במעשה העבירה, ואילו איסור "ובת כהן..." יסודו בפגימת האישה.

ד. אשת איש שנבעלה לזר

בגמרא בפרק שישי נאמר:

אמר רב עמרם - הא מלתא אמר לן רב ששת, ואנהרינהו לעינין ממתניתין: אשת ישראל שנאנסה, אף על פי שמתרת לבעלה, פסולה לכהונה (נו ע"א-נו ע"ב).

רב ששת מוכיח את דבריו מן המשנה בדף נג ע"ב, האומרת שהבא על אחת מן העריות שבתורה פסלה לכהונה, ומדבריה משמע שמדובר אפילו באונס, ע"ש. משנה זו עוסקת בעריות באופן כללי, אך הדבר לא הפריע לרב ששת להסיק ממנה את חידושו בעניין אשת איש דווקא. מסברה אין בכך קושי, כיוון שאין סיבה לחלק בין אשת איש לעריות אחרות. ברם, התוספות על אתר נדרשים לנקודה זו, והלכו בכיוון הפוך:

וליכא למימר משום אחרים נקט 'פסלה' ולא משום אשת איש, דעיקר חידוש דאונס ורצון לא הוי אלא באשת איש, אבל בשאר עריות אין חידוש טפי באונס מברצון לענין פסולי כהונה!
(ד"ה "מאי").

10 כאמור, לפי הרמב"ם עצמו גם ביאת חלל יוצרת איסור זונה, אף שאינה אסורה. לא ברור מה אומרים בעניין זה ראשונים אחרים האוחזים בשיטת הרמב"ם.

התוספות הניחו שאיסורה לכהונה של אשת איש שנאנסה הוא חידוש גדול יותר מאשר איסורן של עריות אחרות שנאנסו. לפיכך הקשו התוספות, מניין לרב ששת שהמשנה דיברה אפילו על אשת איש, אולי דיברה רק על שאר העריות. התוספות מתרצים באופן מפתיע: בשאר העריות אין שום סברה לחלק בין אונס לרצון, ואין שום חידוש שאוסרים לכהונה אפילו באונס, ולפיכך ברור שהמשנה, שמן הסתם באה לומר דבר חידוש, דיברה אפילו על אשת איש שנאנסה.

שתי טענות מחודשות עולות בדברי התוספות:

1. לטענתם, אין שום סברה לחלק בין אונס לרצון בשאר העריות. לכאורה יש סברה טובה מאוד לחלק ביניהם, שכן מעשה העבירה חמור הרבה יותר ברצון מאשר באונס. על כורחנו שהתוספות הבינו, שלא מעשה העבירה הוא שפוסל את האישה, אלא העובדה שנפגמה בפועל, ולכן אין סברה לחלק בין אונס לרצון (ועדיין הדבר קצת קשה, שכן עצם הטענה הזו אינה דבר מובן מאליו, ויש מקום לבוא ולחדש אותה).

2. הם מוסיפים וטוענים שאף על פי שאין סברה לחלק בין אונס לרצון בשאר העריות, יש מקום לחלק כך בנוגע לאשת איש שנבעלה לזר. סתמו התוספות ולא פירשו, מאי שנא אשת איש משאר העריות. ה'חזון איש', למשל, התקשה מאוד בחילוק זה:

וזה תימה, למה יגרע איסור אשת איש החמור מכל איסורי ביאה, ואם התירה תורה אונס מדין טומאה לבעלה, אבל מהיכי תיתי לן לאפקועי אשת איש מכל עריות וחייבי לאווים, לאשרויי לכהן באונס? !
(אבה"ע סי' טו, יא).¹¹

ה'חזון איש' מציין, שאמנם התורה הקלה באשת איש שנאנסה לעניין היתרה לבעלה, אך הוא לא רואה שום סיבה להסיק מכך, שיש להתירה אף לכהונה. ברם, היה מי שכן ראה מקום להגיע למסקנה כזו. הנה למשל דבריו של תוספות מהר"ם ור' פרץ, שהגיע לחילוק של התוספות מכיוון אחר:

ואם תאמר - אכתי מאי קמ"ל, תנינא פ"ק דכתובות (יד ע"ב), גבי תינוקת שירדה למלאות מים מן המעיין ונאנסה, וקאמר התם 'אם רוב העיר משיאין לכהונה הרי זו תינשא לכהונה', הא ליכא רוב העיר לא! ויש לומר דאשמעינן שמואל, דלא נימא כיון שמתרת לבעלה, תיהוי האי ביאה כמאן דליחא ותינשא לכהונה, קמ"ל דלא נימא הכי (ד"ה "אשת ישראל").

תוספות מהר"ם ור' פרץ סבר אף הוא, שחידושו של רב ששת אינו נוגע לשאר עריות, שבהן פשוט לנו שאונס פוסל כרצון - לא משום שסברה פשוטה היא כדברי התוספות, אלא משום שהדבר כבר מופיע במשנה בכתובות יד ע"ב. חידושו של רב ששת נוגע אפוא לאשת איש בלבד, והוא בא לשלול הוא אמינא מרחיקת לכת: כיוון שאשת ישראל

11 מתוך הקושי ניסה ה'חזון איש' להבין את דבריהם של התוספות באופן שונה לגמרי, ע"ש.

שנאנסה מותרת לבעלה, ביאה זו "כמאן דליתא", ואינה אוסרת לכהונה.

לכאורה הוא אמינא זו תמוהה מאוד: כאשר באה התורה ומתירה אישה שנאנסה לבעלה, היא אינה קובעת שביאה זו "כמאן דליתא". ניתן להבין את הדבר בשתי דרכים, שאף אחת מהן אינה מובילה למסקנה האמורה:

1. אפשר להבין שמעשה העבירה הוא זה שאוסר את האישה לבעלה, וביאה שנעשתה באונס אינה נחשבת מעשה עבירה.

2. לחילופין ייתכן שלא מעשה העבירה הוא שאוסר את האישה, אלא המשמעות שלו: הבגידה בבעל והחתיירה תחתיו. ממילא אין לאסור את האישה אם היתה אנוסה, וכלל לא בגדה בבעלה.¹²

נימוקים אלו מועילים כדי להתיר את האישה לבעלה, אך לא מובן מדוע יועילו להתיר את האישה לכהונה. איסורה של האישה לבעלה, המכונה איסור 'טומאה', הוא איסור ייחודי לאשת איש, ולכן ייתכן שיש לו גדרים מיוחדים, ויש מקום לומר שאינו קיים במקרה של אונס, מאחת משתי הסיבות הנ"ל. ברם, איסורה של אישה זו לכהונה, מדין 'זונה' או מדין "ובת כהן...", אינו נוגע לאשת איש בלבד, אלא מהווה סעיף של דין כללי יותר: כל אישה, פנויה או נשואה, שנבעלה לאדם הפסול לה, נאסרת לכהונה. לעניין זה אין לכאורה הבדל בין מי שעברה על איסור אשת איש למי שעברה על איסור אשת אח וכד'. אמנם מסברה יש מקום להתיר נשים כאלו לכהונה אם נבעלו באונס, אך אם מחליטים לאוסרן לכהונה גם באונס (משום שהאישה נפגמה, או משום שביאת אונס נחשבת מעשה עבירה לעניין זה), לא מובן מדוע באשת איש יהיה דין שונה.

כדי להבין את ההווא אמינא הזו צריכים לכאורה לחדש, שאיסורה של הנבעלת לפסול לה לכהונה אינו עשוי מעור אתה, ובעוד הנבעלת לאדם פסול נאסרת מצד מעשה העבירה או מצד הפגימה, אשת איש שנבעלה לזר נאסרת לכהונה מצד הבגידה בבעלה, וממילא הנבעלת באופן כזה שאין בו משום בגידה בבעל, אינה נפסלת לכהונה. הבנה כזו עולה מדבריו של הרשב"א בתשובה:

ודאי כל שנבעלה לפסול לה פסלה, לא שנא באונס ולא שנא ברצון, אבל הבא על אשת איש אינו פסול לה אלא מחמת דאגידא ביה בבעל, והבעל הוא הגורם, אם כן היה בדין, שאם נבעלה באונס שלא תפסול בכך לכהונה, דכלום לא נאסרה אלא מחמת הבעל - לבעל מותרת, לאחרים לא כל שכן? (ח"י סי' סו).

ננסה להבין את טענתו של הרשב"א. מסברה ניתן לומר, שבאשת איש שזינתה ישנו פן של

12 להבנה זו ישנם סימוכין רבים. אחד הידועים שבהם הוא דבריו של המהר"ק (סי' קסה), שהאישה נאסרת לבעלה אפילו אם לא ידעה שאסור לה להיבעל לזר, שסוף סוף היה ברור לה שהיא בוגדת בכך בבעלה, "דהא לא כתיב 'איש איש כי תשטה אשתו ומעלה מעל בה' ", דלשתמע דווקא במכוונת לאיסור, אלא 'מעלה בו מעל' כתיב".

חומרה החורג משאר האיסורים: הבגידה בבעל והפגיעה בו. ייתכן, כאמור, שפן זה הוא הסיבה לכך שהאישה נאסרת על בעלה. לכאורה פן זה הוא רק קומה שנייה, הנוספת על מה שמשותף לאשת איש ולאיסורים אחרים: מדובר במעשה ביאה חמור, הנכלל ברשימת העריות, ושותף בו אדם שקידושין אינם תופסים בו. ברם, לפי הבנה זו, אם איסורי ערווה אחרים פוסלים את האישה גם אם נעשו באונס, אין סיבה שאיסור אשת איש יהיה קל יותר. כדי להבין את ההווא אמינא של הגמרא, מעלה הרשב"א טענה מחודשת יותר: הבגידה בבעל אינה קומה שנייה, אלא הקומה היחידה - כל עניינו של איסור אשת איש אינו אלא המעילה בבעל!

מאחורי טענה זו עומדת ההבנה, שאיסור אשת איש שונה במהותו משאר העריות והאיסורים. כל איסורי הביאה נובעים מקרבה משפחתית כלשהי שיש בין שני הצדדים, או מכך שאחד הצדדים אינו ראוי לחברו מבחינת מעמדו האישי (פסולי קהל, פסולי כהונה וכו'). לעומתם, אין לאשת איש מעמד אישי בעייתי, ואיסורה נובע רק מכך שהיא כבר שייכת לאדם אחר. אין שום מניעה שתחיה עם אותו גבר זר, אם רק תצליח להשתחרר מבעלה. היחס בין אשת איש לאיסורים אחרים דומה לפי זה ליחס בין גזל למאכלות אסורות.¹³

לאור הבנה זו ניתן אפוא לטעון, שאשת איש שנבעלה לזר אינה מוגדרת "נבעלה לפסול לה", הואיל ואין כאן בעילה של אדם 'פסול'. מבחינת הגבר הזר יש כאן רק מעין גזילה של אשת חברו, ומבחינת האישה יש כאן מעילה ובגידה בבעלה. בגידה כזו במזיד אוסרת את האישה הן לבעלה והן לכהונה, אך בעילה באונס אינה חשובה בגידה כלל, ולכן אינה אוסרת את האישה לא לבעלה ולא לכהונה. כך ניתן להבין את ההווא אמינא של הגמרא.

ברם, בהסבר זה יש נקודה בעייתית: אם אשת איש שנבעלה לזר כלל אינה בגדר "נבעלה לפסול לה", וכל חטאה הוא בכך שבגדה בבעלה ופגעה בו, מניין לנו שחטא כזה בכלל פוסל את האישה לכהונה? ראינו באריכות מקורות שונים לפסול לכהונה אישה שחוותה בעילה אסורה, אך לא מצאנו שאישה שבגדה בבעלה נפסלת אף היא לכהונה.

למעשה, מצאנו שיטה כזו, אלא שדחינו אותה מהלכה: שיטת ר' אליעזר ש'זונה כשמה", היינו שתועה מתחת בעלה לאחרים. אולי ניתן לגייס שיטה זו כדי לתרץ את שאלתנו: ניתן לומר שגם כאשר פסקנו שזונה היא מי שנבעלה בעילת זנות, לא זנחנו את

13 יש אחרונים שדיברו על אשת איש כאיסור כפול: היא אסורה לעולם מצד אחד משום מעמדה האיסורי כערווה, ומצד שני בשל העובדה שהיא קנויה לבעלה. עיין למשל במשאת משה (קידושין סי' א), שמצא מקור שונה בתורה לכל אחד משני האיסורים. ועיין גם במאמרו של ידידי ר' שמואל שמעוני בעניין ייבום סוטה, שהרחיב בעניין זה. עכ"פ לצורך הבנת ההווא אמינא של הגמרא כאן, יש לחלוק על טענה זו, ולומר שאשת איש אסורה לעולם אך ורק משום שהיא קנויה לבעלה ושייכת לו.

המשמעות הפשוטה של 'זונה', היינו מי שזנתה תחת בעלה ונבעלה לזר. ר' אליעזר הגביל את האיסור לאשת איש בלבד, וחכמים חלקו עליו וקבעו שכל הנבעלת בעילת זנות היא זונה, אך אין בכך משום עקירת המשמעות הפשוטה של 'זונה', המתייחסת לאשת איש שזינתה.

במילים אחרות, באיסור זונה לכוון ישנם שני מסלולים, והמילה 'זונה' בהקשר זה מתפרשת בשני אופנים שונים במקביל: 1. אישה שנבעלה בעילת זנות. 2. אשת איש שזינתה תחת בעלה. המסלול הראשון של האיסור קיים אולי גם בביאת אונס, ואילו המסלול השני אינו שייך באונס, כיוון שלא ניתן לומר על הנבעלת באונס שבגדה בבעלה וזינתה תחתיו.

דברינו עד כה התייחסו להווא אמינא של הגמרא. רב ששת כזכור דוחה אותה וקובע, שאשת ישראל שנאנסה, אף על פי שמתרת לבעלה, אסורה לכהונה. במבט ראשון, רב ששת דוחה את כל דברינו. לדעתו אשת איש אינה שונה מכל העריות לעניין איסור זונה. היא נאסרת משום שנבעלה לפסול לה, וממילא אין לחלק בעניינה בין אונס לרצון, כשם שאין מחלקים כך לגבי עריות אחרות. לפי זה גם נשמט הבסיס לטענה בדבר קיומם של שני מסלולים באיסור זונה.

ברם, מסקנה זו אינה פשוטה כלל ועיקר, שכן הראשונים נחלקו האם רב ששת אוסר אשת איש שנאנסה לכהונה מדין זונה, או מדין אחר: בעל המאור (יח ע"ב באלפס), המגיד משנה (הל' איסור"ב פ"א הכ"ב) ואחרים סבורים, שרב ששת אוסר אותה מדין זונה, אך מרבית הראשונים (רמב"ן במלחמות, ראב"ד ב"כתוב שם", רשב"א (סח ע"ב), מאירי ועוד) חולקים וסבורים, שאין כוונת רב ששת לפסול אישה זו לכהונה מדין זונה, אלא מדין "ובת כהן כי תהיה לאיש זר"¹⁴. לפי זה רב ששת מסכים לכל מה שחשבה הגמרא בהווא אמינא לגבי איסור זונה, אלא שהוא פוסל את האישה מכיוון אחר. דברינו בעניין איסור זונה באשת איש יכולים, אפוא, להישאר גם למסקנה.

הסבר זה מתבסס על ההנחה, שלאיסור 'איש זר' ישנם קריטריונים שונים מאיסור

14 הראשונים אומרים כך כדי ליישב את דברי רב ששת עם דברי רבה בלישנא בתרא בהמשך, שאשת איש שנאנסה אינה נעשית זונה. לדעת בעל המאור והמגיד משנה רב ששת חולק על רבה, ונמצא שרב ששת אכן דוחה את המהלך שלנו, אם כי רבה בהחלט יכול לקבלו, וכדלהלן. יש להעיר, שהתוספות בדף לה ע"א (ד"ה "אע"פ) סירבו לומר שרב ששת פוסל את האישה לכהונה מדין "איש זר", כיוון שהבועל כאן אינו זר מעיקרא' (עיין הערה 6). לפיכך הלכו התוספות בדרך שלישית: האישה נפסלת לכהונה מצד איסור טומאה, שהגמרא בסוטה כח ע"א קובעת שאוסר אף לכהונה ולתרומה. דברי התוספות מחודשים מאוד, כיוון שאשת ישראל שנאנסה אינה אסורה לבעלה מצד איסור טומאה. התוספות הבינו שבאיסור טומאה ישנם שני דינים שונים, והרף לעניין איסור לכהונה ולתרומה שונה מהרף לעניין האיסור לבעל ולבועל, ע"ש. ניתן להסביר שהאיסור לבעל ולבועל מבוסס על הפגיעה בבעל, בעוד האיסור לכהונה ולתרומה מבוסס על פגימת האישה.

זונה. בעוד איסור זונה באשת איש מבוסס על הבגידה בבעל, ולפיכך אינו קיים באישה שנאנסה, איסור 'איש זר' מבוסס על פגמת האישה, השייכת גם כאשר האישה נבעלת באונס.

ה. שיטת הרמב"ן

מדברי הרמב"ן במלחמות עולה שחלק על הבנת התוספות בסוגייה, ולא קיבל את החילוק בין אשת איש לעריות אחרות. הרמב"ן דן ביחס שבין דברי רב ששת בתחילת הגמרא בדף נו ע"ב, שאשת ישראל שנאנסה אסורה לכהונה, לבין דיון הגמרא בהמשך, האם איסור זונה קיים באישה שנבעלה באונס. הרמב"ן קובע, שחידושו של רב ששת נחוץ רק לפי הלישנא השנייה בגמרא בהמשך, שאין איסור זונה באישה שנבעלה באונס. לפי הלישנא הראשונה, שיש איסור זונה גם באונס, פשוט שהוא הדין באשת איש שנאנסה, ואין סיבה לחלק בין אשת איש לעריות אחרות:

דכל באונס נמי זונה היא, ולא הותר מכלל אותו השם אצל הבעל, כדי שנאמר 'מתוך',
שהרי זונה לישראל מישראל שריא ליה (יט ע"א באלפס).

הרמב"ן שקל את האפשרות להפעיל כאן 'מתוך', כלומר להתיר לכהונה אשת ישראל שנבעלה באונס, מתוך שהותרה לבעלה. ברם, הרמב"ן דוחה את האפשרות הזו, כיוון שאינו רואה שום קשר בין היתרה לבעלה להיתרה לכהונה. אילו היינו מתירים לבעל איסור זונה, היינו מתירים את האישה לכהון, מתוך שהותרה לבעלה. ברם, הבעל כלל אינו מזהר באיסור זונה, אלא רק באיסור טומאה, והעובדה שהתרנו לו איסור טומאה במקרה של אונס, אינה סיבה להפקיע מהאישה גם איסור זונה.

כאמור, התוספות יוכלו להשיב לטענתו של הרמב"ן, שאמנם לא התרנו לבעל איסור זונה, אך העובדה שהתרנו לבעל איסור טומאה, משקפת את העובדה שהאישה לא בגדה בו, ומאותה סיבה ניתן לקבוע שהאישה אינה נחשבת זונה, היות שאשת איש נחשבת זונה רק אם זינתה תחת בעלה ובגדה בו.¹⁵

מסתבר שהרמב"ן לא קיבל הרעיון הזה אפילו בתור הווא אמינא, כיוון שלא היה מוכן לומר, שהמילה 'זונה' מתפרשת בתחום אחד בשתי דרכים שונות, כך שבאיסור זונה ישנם שני מסלולים שונים. היה ברור לרמב"ן, שאשת איש שזינתה נחשבת זונה משום שנבעלה לפסול לה, ולא משום בגידתה בבעלה, ושייך להתירה לכהונה במקרה של אונס, רק אם נניח שכל הנבעלת לפסול לה באונס אינה נפסלת לכהונה.

הרמב"ן הבין, אם כן, שההווא אמינא של הגמרא אינה מתייחסת דווקא לאשת איש, אלא לכל העריות: איסור זונה מבוסס על מעשה העבירה, ולכן כל הנבעלת לפסול לה

15 בשלב הזה אין הכרח לומר, שגדרי 'בגידה' לעניין איסור טומאה ולעניין איסור זונה שווים. לקמן נעמוד על האפשרות שיש קשר הדוק יותר בין שני האיסורים.

באונס לא נפסלת לכהונה, כולל אשת איש שנאנסה. כאמור, ייתכן שהבנה זו נשארת גם למסקנה, אלא שרב ששת אסר את האישה מדין "איש זר", שמבוסס על פגימת האישה, וקיים גם באונס.

הבנה זו בדעת הרמב"ן מתקשרת לשיטתו של הרמב"ן בהקשר אחר. בפרשת קדושים נאמר:

אל תחלל את בתך להזנותה, ולא תזנה הארץ, ומלאה הארץ זמה (ויקרא י"ט, כט).
רש"י על אתר מבאר את האיסור ע"פ התורת כהנים (פרק ז', א')

במוסר בתו פנויה לביאה שלא לשם קידושין.

רש"י מבין, אפוא, שבהקשר הזה מתפרש השורש ז.נ.ה. במובן של ר' אלעזר: ביאה שהיא מחוץ למסגרת של אישות.

הרמב"ן שם תוקף את דבריו של רש"י:

ולא הבינתי דעתו, שאין זנות בתורה בפנויה, שהלכה פסוקה היא (יבמות סא ע"ב), פנוי הבא על פנויה שלא לשם אישות לא עשאה זונה, ומפורש אמרו בסנהדרין (נ ע"ב), 'ובת איש כהן כי תחל לזנות' (כ"א, ט), יכול אפילו פנויה, והקשו: והא 'לזנות' כתיב! ותיצו: כרבי אליעזר, דאמר פנוי הבא על הפנויה שלא לשם אישות עשאה זונה. וכן אמרו, 'אשה זונה וחללה לא יקחו' (כ"א, ז), שאינו בפנויה, אלא גיורת ומשוחררת, או שנבעלה בעילת זנות ממי שאין קדושין תופסין בה, כמו שמפורש ביבמות... וכך אמרו (תמורה כט ע"ב) לענין 'לא תביא אתנן זונה' (דברים כ"ג יט), שאינו בפנויה כלל.

אבל הברייתא השנויה בת"כ (פרק ז', א') והנזכרת במסכת סנהדרין (עו ע"א), או שהיא כרבי אליעזר ואינה הלכה, או שהיא במוסר את בתו למי שאין לו אישות, כגון כותי ועבד וחייבי כריתות ומיתות בית דין, שזה נקרא זנות לדעת חכמים, וזהו שאמרו במוסר את בתו פנויה שלא לשם אישות, כלומר למי שאי אפשר להיות אישות ביניהם....

הרמב"ן נחרץ בדעתו, שכל הטיה של המילה 'זונה' בתורה חייבת להתפרש באותו אופן. ממילא, אם דחינו מהלכה את פירושו של ר' אלעזר לעניין איסור זונה לכוהן, לא ייתכן שנאמץ את פירושו לגבי איסור "אל תחלל את בתך להזנותה". הרמב"ן מיישר קו בין כל ההלכות בתורה הקשורות לזונה: זונה לכוהן, בת כוהן שזינתה, אתנן זונה והמחלל בתו להזנותה. לדבריו, בכל התחומים מתפרשת 'זונה' באופן זהה: אישה הנבעלת לאדם שקידושין אינם תופסים בו.¹⁶ ממילא איסור "אל תחלל את בתך להזנותה" נוגע רק לאב

16 הרמב"ן אינו כותב מניין לו שכך הוא פירוש המילה 'זונה'. סביר שהסיק מהגמרא בתמורה כט ע"ב, שכך יש לפרש 'זונה' בהקשר של אתנן זונה, ומשם יש לדבריו להקיש לשאר התחומים,

שמוסר את בתו לאדם שקידושיין אינם תופסים בו. בהמשך לכיוון זה, מאמץ הרמב"ן את הבנת התוספות והראב"ד באיסור זונה לכוהן, ודוחה את דעת רש"י, עיין בהמשך דבריו. הרמב"ן חוזר על שיטתו גם בהשגותיו לספר המצוות (שורש חמישי), שם הוא דוחה את דעת הרמב"ם, הדומה לשיטת רש"י.

מפרשיהם של רש"י והרמב"ם נחלצו להגן על שיטתם, וכולם הלכו בכיוון דומה: גם אם פירושו של ר' אלעזר נדחה לגבי איסור זונה לכוהן, אין מניעה להשתמש בו לגבי איסורי תורה אחרים. המילה 'זונה' היא רב משמעית, כפי שראינו לעיל, ואין שום הכרח לפרש את המילה 'זונה' באופן זהה בכל תחום הלכתי בתורה.

אמנם, הרמב"ן הביא ראיה לדבריו מהגמרא בסנהדרין (נ ע"ב - נא ע"א). בגמרא שם מובאת ברייתא, הנזקקת ללימוד מיוחד כדי לקבוע, שהפסוק "ובת איש כוהן כי תחל לזנות..." אינו עוסק בפנויה אלא בנשואה. הגמרא תמחה איך עלה על דעת הברייתא לפרש שכוונת הפסוק לפנויה, הרי נאמר בו "לזנות", והיא משיבה שהיינו כר' אלעזר, שפנוי הבא על פנויה שלא לשם אישות עשאה זונה. הרמב"ן מביא מכאן ראיה, שגם בהקשרים אחרים בעולם ההלכה, ייחוס המילה 'זונה' לפנויה אפשרי רק לפי ר' אלעזר.

ניתן לדחות ראיה זו לאור פירושו של רש"י עצמו לגמרא שם. הרמב"ן מבין שקושיית הגמרא היא על רקע הלכתי: איך ייתכן לחשוב שפנויה היא 'זונה', הרי לגבי איסור זונה לכוהן נפסק כחכמים, שפנויה אינה זונה! תשובת הגמרא היא, שהברייתא אתיא כר"א, הסובר גם לגבי איסור זונה לכוהן, שפנויה היא זונה. ברם, רש"י עצמו לא כן פירש:

הא 'לזנות' כתיב - ופנויה לאו זנות היא, דאין לשון זונה אלא שזינתה ויצתה מתחת בעלה לאחרים, כמו 'כי זנית מעל א-להיך' (הושע ט', א), לשון מורדת ויוצאה מזה לזה.

לדעת רש"י, קושיית הגמרא היתה על רקע פרשני: איך ייתכן להסביר ש'לזנות' מתייחס לפנויה, הרי המשמעות הפשוטה של 'זנות' נוגעת לאשת איש שבגדה בבעלה! הגמרא לא הקשתה מצד שיטת חכמים בעניין זונה לכוהן, אלא מצד הפירוש הפשוט של 'זונה' (שזכור אינו מתאים בהכרח לשיטת חכמים). הגמרא משיבה, אפוא, שמבחינה פרשנית גם ביאה של פנויה יכולה להיקרא זנות, וכמו שמצאנו בשיטת ר"א לעניין זונה לכוהן. אין כוונתה להעמיד את הברייתא כר"א, אלא רק להביא מדבריו סמך לפרשנות כזו (וכדברי רש"י שם: "אלמא זנות מיקרייא").

נמצאנו למדים, שהרמב"ן סוגר את הדלת בפני פירושים שונים למילה 'זונה', על כל פנים בהקשר הלכתי¹⁷ (מן הסתם לא יוכל להכחיש שמילה זו מתפרשת באופנים שונים

ועיין בהערה 3.

17 לכאורה גם הרמב"ן יצטרך להודות בקיומו של ערוץ אחר של איסור זונה: גיורת ומשוחררת. ברם, כבר ציינו בראשית המאמר, שלדעת כמה ראשונים גיורת ומשוחררת נזכרות בדברי חכמים רק כבדרך אגב, ואינן אסורות מצד זונה אלא מצד הפסוק ביחזקאל. כמו כן, לדעת

בפסוקים שאינם הלכתיים). לפי זה מובן היטב, מדוע דחה הרמב"ן את מה שהצענו לעיל בדעת התוספות, ולא היה מוכן לדבר על שני מסלולים מקבילים באיסור זונה לכוהן. הרמב"ן הרי סירב בתוקף לפרש 'זונה' בדרכים שונות בתחומים הלכתיים שונים, וכל שכן שלא יהיה מוכן לפרשה בדרכים שונות במסגרת אותו איסור!

ו. הקשר בין איסור טומאה לאיסור זונה

בהמשך הסוגייה שם דנה הגמרא באיסורה לבעלה של אשת כוהן שזינתה, ומביאה שתי לשונות בדעת רבה בעניין זה. לפי הלישנא הראשונה, אשת כוהן שזינתה אסורה לבעלה לא רק משום טומאה, אלא גם משום זונה. בהמשך מנמק רבה את דבריו:

הכל היו בכלל זונה. כשפרט לך הכתוב גבי אשת ישראל, 'והיא לא נתפשה' אסורה, הא נתפשה מותרת, מכלל דאשת כהן כדקיימא קיימא.

רבה מסביר, שמסברה כל אשת איש שנאנסה אמורה להיפסל לכהונה מדין זונה, אלא שהכתוב התיר אשת ישראל שנאנסה, ולכן בפועל פוסלים לכהונה אשת כוהן שנאנסה בלבד.

דברי רבה נראים תמוהים, שכן הוא מערבב בין איסור זונה לאיסור טומאה: הפסוק "והיא לא נתפשה" בא לפטור את הנאנסת מאיסור טומאה ולהתירה לבעלה, ולכאורה אין לו שום קשר לאיסור זונה, הנוגע לאיסורה של האישה לכהונה. אם אכן איסור זונה נוגע עקרונית גם לאשת איש שנאנסה, אין סיבה לפטור ממנו אשת ישראל רק משום שהתרנו אותה לבעלה. כעין זה הקשה הרשב"א על אתר:

ואיכא למידק: אי בכלל 'זונה' לא יקחו' קאמר, והא קרא בכהנים דוקא כתיב, ואשת ישראל לא היתה בכלל זה מעולם, ומאי 'כשפרט לך הכתוב' דקאמר? י"ל דהכי קאמר: כל הנבעלת בעילת איסור תחת בעלה ואפילו באונס, נעשית בכיאה זו זונה, ואי אשת כהן היא, אסורה לבעלה משום זונה, והרי היא בכלל 'זונה' לא יקחו', ואי אשת ישראל היא, אף על פי שאינו עובר עליה משום זונה, מגיד משנה כיון שנעשית זונה בכך, אסורה עליו משום שזנתה ונטמאה, וכשפרט לך הכתוב באשת ישראל שנאנסה שהיא מותרת, אי לאו דכתיב 'היא', הו"א כל שבאונס לאו זונה היא ולאו

רש"י גיורת ומשוחררת אינן סוג אחר של זונה, אלא נשים שחוששים שנבעלו לאדם שקידושין אינם תופסים בו (=גוי). נוסף לכך, גם אם נגרוס כדעת התוספות, שלגיורת ומשוחררת יש מעמד של זונה, "לפי שבאה מן העובדי כוכבים השטופים בזימה", ניתן לומר שאין זה סוג חדש של זונה, אלא הרחבה של הזונה הרגילה: כשם שהנבעלת לגוי, שקידושין אינם תופסים בו, הופכת זונה, כך אישה שבאה מעולם של זימה, שקידושין אינם נוהגים בו. נחשבת זונה.

טמאה היא, ואפילו לכהן שריא, אבל השתא דכתיב 'היא', אשת ישראל שריא, אבל אשת כהן כדקיימא קיימא (ד"ה "גמרא").

בתיורו מחדש הרשב"א, שאיסור זונה ואיסור טומאה קשורים זה בזה, ושניהם תלויים בשם 'זונה'. אישה המוגדרת כזונה אסורה מצד אחד לכוהן באיסור זונה, ומצד שני, כיוון שזנתה ונטמאה, אסורה לבעלה באיסור טומאה. אישה שאינה מוגדרת כזונה, שני האיסורים אינם חלים עליה. ממילא מובנים דברי הגמרא: כל אשת איש שנבעלת לזר אמורה להיחשב זונה, וממילא גם להיות אסורה לבעלה באיסור טומאה; אולם התורה באה וחיידשה שאשת ישראל שנאנסה אינה אסורה לבעלה, ומכאן שאישה זו אינה נחשבת זונה, ולפיכך גם אינה אסורה לכוהן. דברים דומים כותב גם הריטב"א שם.

יש אחרונים שהביאו ראייה לתפיסה זו מהגמרא בקידושין עז ע"ב.¹⁸ הגמרא דנה בעניין "אין איסור חל על איסור", והיא קובעת שאיסור זונה יכול לחול על איסור חללה, כיוון שיש בכך 'איסור מוסיף' - "הואיל ושם זנות פוסל בישראל". כוונתה לומר, שבשם זנות ישנה חומרה מעבר למה שיש באיסור חללות, כיוון שאיסור חללות נוגע לכהנים בלבד, ואילו אישה שזינתה ברצון נאסרת לבעלה אפילו אם הוא ישראל. לכאורה זו ראייה ברורה לכך שאיסור טומאה נובע מ'שם זנות', שאם לא כן, איסור טומאה אינו מצביע על שום חומרה שיש באיסור זונה.

הרשב"א והריטב"א אינם מבארים את טיב הקשר בין איסור טומאה לשם זונה. ייתכן שאשת איש שנבעלה לזר נחשבת זונה משום שנבעלה לפסול לה, בדומה לשאר העריות, ולפי זה גם איסור טומאה יסודו במעשה הביאה - אישה שנבעלה לאדם פסול אסורה לבעלה. הדבר מתאים גם לכינוי 'איסור טומאה' - כביכול האישה שנבעלה לזר נטמאה ונפגמה, כך שאינה ראויה לבעלה. ברם, יש לשים לב לדברי רש"י בהסבר לישראל קמא דרבה:

בעלה לוקה עליה משום זונה - דכתיב 'זונה לא יקחר', וסתם זונה היינו מנאפת תחת בעלה, שטעתה מאחר בעלה לזרים, וזו אע"ג דנאנסה, גבי כהן לא פליג רחמנא בין אונס בין רצון, כדגמרינן מ'היא לא נתפשה', ד'היא' מיעוטא, משמע 'היא' - אשת ישראל - הוא דיש חילוק בין נתפשה ללא נתפשה, אבל אשת כהן אין חילוק.

רש"י טורח להסביר מדוע בכלל שייך כאן איסור זונה, ובאופן מפתיע הוא מביא את שיטתו של ר' אליעזר, ש"זונה כשמה", היינו שתועה מתחת בעלה לזרים, אף על פי ששיטה זו נדחתה מהלכה! מסתבר שרש"י התקשה בקושיית הרשב"א, היינו בערבוב שיש בגמרא בין איסור טומאה לאיסור זונה. רש"י חשב ללכת בכיוונו של הרשב"א, ולדבר על קשר מהותי בין שני האיסורים, אך הדבר היה נראה קשה בעיניו, שכן מדובר באיסורים רחוקים מאוד זה מזה: איסור זונה מתייחס לשאלה אילו נשים ראויות לכהנים, וקובע

18 ראה למשל קובץ הערות מה, ז.

שאישה שנבעלה לפסול לה היא כביכול 'אישה סוג ב', שאינה ראויה לכהנים; ואילו איסור טומאה נוגע ליחסי בעל ואישה, וקובע שאדם אינו רשאי לחיות עם אשתו לאחר שנטמאה ונבעלה לזר. איסור זונה מדביק תווית על האישה, ומתייחס אליה כחפצא ביחס לציבור הכהנים, בעוד שאיסור טומאה נוגע למערכת יחסים מסוימת בין הבעל לאישה.

כדי לקשור בין האיסורים הוצרך רש"י לחדש, שאשת איש שנבעלה לזר אינה נחשבת זונה משום שנבעלה לאדם פסול, אלא משום שבגדה בבעלה וזינתה תחתיו. מעשה הבגידה בבעל הוא שמעניק לאישה תווית של 'אישה סוג ב' ואוסר אותה לכהונה, ומצד שני בגידה זו היא שאוסרת את האישה לבעלה. ממילא ניתן לדבר על תלות בין שני האיסורים, כדברי הרשב"א והריטב"א.

נמצא שרש"י כותב כמעט בפירוש את מה שהצענו לעיל: לאיסור זונה ישנם שני פנים, שבהם מתפרשת המילה 'זונה' בשתי דרכים שונות לגמרי. אשת איש שנבעלה לזר חשובה זונה על שום בגידתה בבעלה, ואילו אישה שנבעלה לפסולים אחרים חשובה זונה בשל עצם מעשה הביאה או הפגימה שנובעת ממנו.¹⁹ הדבר גם מתיישב עם מה שראינו בפירושו של רש"י לתורה, שבו מוכן רש"י לפרש את המילה "זונה" באופנים שונים בהקשרים הלכתיים שונים. כך ניתן להבין גם בדעת הרשב"א והריטב"א.

יש להעיר, שלפי זה 'בגידה בבעל' היא מושג מורכב ויחסי, שהרי אשת ישראל שנאנסה אינה נחשבת כבוגדת, ואינה נאסרת לבעלה ולכהונה, בעוד אשת כוהן שנאנסה נחשבת כבוגדת, ונאסרת לבעלה ולכהונה. החיים לצדו של כוהן דורשים רמה כה גבוהה של קדושה וטהרה, עד שכל ביאה של זר נחשבת כזנות ובגידה, גם אם אינה כרוכה באשמה מצד האישה.

כצפוי, הרמב"ן מסרב להבין כך את דבריו של רבה בלישנא קמא. הרמב"ן מאריך להסביר (מלחמות יח ע"ב באלפס), שכאשר קבע רבה שאשת כוהן שנאנסה, בעלה לוקה עליה משום זונה, לא היה בכוונתו למעט מכלל זה אשת ישראל, וייתכן שאף היא נאסרת לכהונה משום זונה במקרה אונס. רבה דיבר דווקא על אשת כוהן מסיבות אחרות, ע"ש. לכאורה הבנה זו כמעט בלתי אפשרית בגמרא, שכן רבה מנמק את שיטתו בפירוש, ומסביר שהכל היו בכלל זונה, ואשת ישראל נתמעטה מכלל זה. הרמב"ן כנראה הבין את הגמרא כך: הכל היו בכלל האיסורים הנובעים מזנות (זונה+טומאה), אלא שהכתוב מיעט

19 יש לציין שרש"י מסביר כך 'זונה' גם במקום אחר. המשנה בגיטין עט ע"ב קובעת, שאשת איש שקיבלה גט פסול והלכה ונישאה על פיו, נפסלה מן הכהונה. רש"י מסביר שהפסול הוא משום זונה: "דסתם זונה היינו אשת איש שמזנה תחת בעלה לאחרים, דהיינו נפקת ברא". מכאן שגם כאשר אין אילוץ פרשני שמכריחו לומר כך, רש"י משוכנע שאשת איש שנבעלה לזר נחשבת זונה על שום בגידתה בבעלה - לא ייתכן ששיטת חכמים, שזונה היא מי שנבעלה בעילת זנות, עוקרת מהמילה 'זונה' את המשמעות הפשוטה שלה, היינו זו שתעתה מתחת בעלה לאחרים. רש"י מוסיף, שמשמעות זו של המילה זונה היא רק דוגמא למשמעות הכללית של מילה זו, היינו יציאה החוצה מן המסגרת - "נפקת ברא".

אשת ישראל מכלל האיסור לבעלה, והשאיר את המצב על כנו בכל הנוגע לאיסורן של נשים כאלו לכהונה. הגמרא לא התכוונה לחלק בין אשת כוהן לאשת ישראל, אלא בין איסור לכוהן לאיסור לישראל. פירוש כזה לגמרא מופיע גם בתוספות הרא"ש, ע"ש.

הסבר זה דחוק מאוד בלשון הגמרא, אך לדברינו מובן מדוע הרמב"ן בחר בו. הרמב"ן הרי לא ראה שום סיבה לחלק בין אשת ישראל שנאנסה לבין שאר הנבעלות לפסולים באונס. הוא מיאן לראות קשר בין איסור טומאה לאיסור זונה, היות שקשר כזה מבוסס על קיומם של מסלולים שונים באיסור זונה, שכבר ראינו שהרמב"ן אינו מוכן לקבלו. לפיכך נדחק הרמב"ן לומר, שכאשר קבע רבה שאשת איש שנאנסה יצאה מכלל איסור זונה, כוונתו היתה רק לאיסור טומאה, ואין שום מקום לחלוקה פנימית בכל הנוגע לאיסור זונה.

ז. בין אשת איש לשאר איסורים

נקודה נוספת בלישנא קמא דרבה קשורה ישירות לענייננו. הגמרא מתייחסת רק לאשת כוהן שנאנסה, והראשונים נחלקו, כאמור, לעניין אשת ישראל. לא מבואר בגמרא מה דין של נשים שנבעלו באונס לפסולים אחרים. בעניין זה כותב הריטב"א:

ונראים דברים, דאפילו ללישנא קמא, לא אמרו שבאונס היו זונה אלא שנבעלת תחת בעל, משום חומרא דאשת איש, אבל בכיאות פסולות דעלמא שנבעלה באונס, לא חשיבא זונה...

אדרבה, נראה דבעלמא אפי' באונס היא זונה, וכדחזינן גבי שבויה הפסולה לכהונה, וכן מההיא דתינוקת שירדה למלאת מן העין ונאנסה, ולא אמרו אלא באשה תחת בעלה דהיא כשרה... ואפילו לכהונה, וכן פירוש בתוספות (ד"ה "איכא דאמר").

הריטב"א מציע שללישנא קמא אין זונה באונס אלא באשת איש בלבד, ולא בשאר ביאות פסולות, וזאת משום "חומרא דאשת איש". הריטב"א דוחה את ההצעה הזו, וגם משאר ראשונים לא משמע שהבינו כן, אך לדברינו ניתן בהחלט להבין את הבסיס להבנה כזו: אשת איש שנבעלה לזר נחשבת זונה על שום הפגיעה בבעל, בעוד שבשאר הנשים שנבעלו לפסולים, שם זונה נובע ממעשה הביאה האסור או מהפגימה שבעקבותיו. ממילא, בבואנו לדון בשאלה האם יש זונה גם באונס, יש לדון בנפרד בשני מסלולי האיסור, ואין הכרח להגיע למסקנה זהה בשניהם. כך למשל ייתכן, שאשת כוהן שנאנסה חשובה זונה, כיוון שהכוהן נפגע אפילו כאשר הבעילה היתה באונס, ואילו בשאר ביאות פסולות אין האישה הופכת זונה באונס, כיוון ששם זונה תלוי במעשה הביאה ולא בפגימה.

הריטב"א אינו דוחה את ההבנה הזו מסברה, אלא רק משום שמצא ראיות לכך שאישה שנבעלה באונס לאדם פסול כן הופכת זונה. דיון זה נפרד מדיונה של הגמרא בעניין אשת איש שזינתה, ולכן יש להביא לו ראיות ממקורות אחרים.

הריטב"א מסיק שאמנם יש מקום לחלק בין אשת איש שזינתה לביאות פסולות

אחרות, אך בכיוון ההפוך. חילוק זה שייך בדעת רבה בלישנא בתרא. בלישנא זו דוחה רבה את התלות בין איסור טומאה לאיסור זונה, וקובע שאשת כוהן שנאנסה בעלה לוקה עליה משום טומאה, אך אינו לוקה עליה משום זונה, שאין זונה באונס. הריטב"א סבור, אפוא, שאף על פי שאשת כוהן שנאנסה אינה נעשית זונה, ביאות פסולות אחרות באונס כן הופכות אישה לזונה. כך סבורים גם בעל המאור (יח ע"ב באלפס) והמגיד משנה (הל' איסור"ב פ"ח ה"ו).

למעשה, חילוק זה דומה למה שהבינו התוספות בהווא אמינא של רב ששת, והריטב"א אכן מציין שהוא הולך בעקבות התוספות. לעיל כבר הסברנו את סברת החילוק: בשאר האיסורים מעמד זונה נובע מעצם הביאה, וניתן להבין שמעמד זה קיים גם באונס (אולי משום שהוא נובע מן הפגימה בפועל); ואילו באשת איש מעמד הזונה נובע מן הבגידה בבעל, וייתכן שביאת אונס אינה חשובה בגידה, אפילו כאשר הבעל הוא כוהן. אמנם, יש להעיר שאיסור טומאה כן שייך בבעל כוהן, ונמצא שאף על פי שאיסור זונה באשת איש נובע מן הפגיעה בבעל, בכל זאת אין תלות מוחלטת בינו לאיסור טומאה (ודלא כלישנא קמא). איסור טומאה נובע אולי מן ה'טומאה' בפועל ולא מן הבגידה, או שגם איסור זה נובע מן הפגיעה בבעל, אך יש לו רף אחר בנוגע לשאלה מה נחשב פגיעה.

כצפוי, הרמב"ן במלחמות חולק על הריטב"א, ודוחה את החילוק בין אשת איש לאיסורים אחרים. לדבריו, לפי לישנא בתרא אין זונה באונס בשום מקרה, ואין להקשות מתינוקות שירדה למלא מים מן העין וכו', כיוון שיתכן ששם האיסור הוא משום "איש זר" וכד', ולא משום זונה. לפי הרמב"ן שתי הלישונות בגמרא נחלקו בצורה קיצונית: לפי לישנא קמא יש זונה באונס בכל מקרה, ואילו לפי לישנא בתרא אין זונה באונס לעולם.

תוך כדי דברינו, נמצאנו מפרשים באריכות את סוגיית הגמרא בדף נו ע"ב שלב אחרי שלב, וראינו איך השאלה שהעלינו נוגעת במישרין לכל שלבי הגמרא. כעת נוכל לסכם את דיון הגמרא בקצרה. הגמרא דנה בשאלה האם אשת איש שנאנסה נחשבת זונה, והראשונים נחלקו האם דיון זה נוגע לכל הביאות הפסולות, או לאשת איש דווקא. אם הדיון נוגע לכל הביאות הפסולות, ניתן לתלות בשאלה האם איסור זונה יסודו במעשה העבירה, או בפגימת האישה בפועל. אם הדיון נוגע לאשת איש בלבד, צריכים לכאורה להבין שמדובר במסלול שונה של איסור זונה, שיסודו בבגידה בבעל והחתירה תחתיו. שורש הדיון בשאלה מה מוגדר כבגידה באשת כוהן ובאשת ישראל, והאם ישנה תלות בין איסור טומאה לאיסור זונה בהקשר זה.

ח. שיטת הרמב"ם

עתה נבחן את פסק הרמב"ם בעניין סוגייתנו:

כל הנבעלת לאדם שעושה אותה זונה, בין באונס בין ברצון, בין בזדון בין בשגגה, [בין כדרכה בין שלא כדרכה], משהערה בה נפסלה משום זונה, ובלבד שתהיה בת שלש שנים ויום אחד, ויהיה הבועל בן תשע שנים ויום אחד ומעלה. לפיכך אשת איש שנבעלה לאחר, בין באונס בין ברצון, נפסלה לכהונה (איסור"ב פי"ח ה"ו).

מהרמב"ם עולה בביור, שאיסור זונה שייך באונס בכל מקום, ואפילו אשת ישראל שנאנסה אסורה לכהונה משום זונה.²⁰ פסק זה יש בו מן החידוש, כיוון שכבר ראינו שלדעת הרבה ראשונים אין בגמרא מי שסובר כך: לישנא קמא דרבה אסרה לכהונה אשת כוהן שנאנסה ולא אשת ישראל, ואף רב ששת אינו אוסר לכהונה אשת ישראל שנאנסה משום זונה, אלא משום "איש זר" בלבד. הרמב"ם הבין כנראה את הל"ק דרבה בדרכו המחודשת של המלחמות, או שהבין שרב ששת חולק על רבה, כדעת בעה"מ. כך או כך, ניתן להבין שמבחינת הסברה מאמץ הרמב"ם את דרכו של הרמב"ן: אין הפרדה בין איסור זונה באשת איש לאיסור זונה במקומות אחרים, ואין שום קשר בין איסור זונה לאיסור טומאה.

ברם, יש לעיין גם בדבריו של הרמב"ם בהלכה הבאה:

אשת כהן שנאנסה, בעלה לוקה עליה משום טומאה, שנאמר 'לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה, לשוב לקחתה להיות לו לאשה, אחרי אשר הוטמאה' - הכל בכלל שאם נבעלו אסורין על בעליהן, פרט לך הזכות באשת ישראל שנאנסה שהיא מותרת לבעלה, שנאמר 'והיא לא נתפשה', אבל אשת כהן באיסורה עומדת, שהרי היא זונה (שם ה"ז).

הרמב"ם "פתח בכד וסיים בחבית": הוא פותח בכך שאשת כוהן שנאנסה אסורה לבעלה משום טומאה, מביא את הפסוק של איסור טומאה, מסביר שרק אשת ישראל שנאנסה נתמעטה ממנו ולא אשת כוהן, אולם מסיים "שהרי היא זונה". לא מובן מה עניין זונה לכאן, הרי הפסוק עוסק באיסור טומאה, ולא באיסור זונה. מתקבל הרושם שהרמב"ם סובר כשיטת הרשב"א והריטב"א בדף נו ע"ב, שישנו קשר הדוק בין איסור טומאה לאיסור זונה, ומעמדה של האישה כזונה הוא שמחיל עליה איסור טומאה.

ברם, אם כך, לא מובן מדוע לא חל איסור טומאה אף על אשת ישראל שנאנסה, הרי הרמב"ם סבור שאף אישה זו חשובה זונה! נראה שלדעת הרמב"ם, בניגוד לפשטות דברי הרשב"א והריטב"א, הקשר בין איסור טומאה לאיסור זונה הוא חד כיווני בלבד: לא כל

20 ותמהני על ה'מנחת חינוך' (רסו, כז), שטען שהרמב"ם פוסק כלישנא בתרא דרבה, ואינו פוסל לכהונה אשת איש שנאנסה אלא משום "איש זר", ולא משום זונה. לענ"ד קשה להבין כך בהלכה זו של הרמב"ם, שבה הרמב"ם קובע שיש איסור זונה באונס, ומסיים במילים "לפיכך אשת איש שנבעלה לאחר, בין באונס בין ברצון, נפסלה לכהונה". ה'מנחת חינוך' התמודד עם דברי הרמב"ם במקומות אחרים, שנראים כסותרים את הבנתו, אך התעלם מההלכה שצוטטה לעיל. המגיד משנה ואחרים אמנם הבינו ברמב"ם כדברינו.

זונה אסורה לבעלה משום טומאה, אך איסור טומאה שייך רק באישה המוגדרת כזונה. אשת ישראל שנאנסה היא זונה, ובכל זאת אינה אסורה לבעלה באיסור טומאה, ומצד שני איסור טומאה יכול לחול על אשת כוהן שנאנסה, רק בזכות העובדה "שהרי היא זונה". שם זונה הוא תנאי הכרחי לחלות איסור טומאה, אך אינו תנאי מספיק לכך.

ועדיין הדבר טעון ביאור, מה פשרה של תלות חד כיוונית זו. אולי ניתן להסביר, שלדעת הרמב"ם, אשת איש שנבעלה לזר נחשבת זונה משתי סיבות שונות: 1. שנבעלה לאדם הפסול לה, שזו בעילת זנות. 2. שבגדה בבעלה וזינתה תחתיו. הרמב"ם מקבל את קיומה של פרשנות כפולה למושג 'זונה',²¹ אלא שלדעתו, בניגוד לרשב"א דלעיל, גם באיסור אשת איש ישנם שני פנים - פן הערווה ופן הבגידה,²² וממילא העוברת עליו נחשבת זונה משתי סיבות שונות, ואחת מהן מספיקה כדי לאסור את האישה לכהונה.

ברם, איסור טומאה יסודו בכך שהאישה זינתה תחת בעלה וחתרה תחתיו. תנאי הכרחי לחלות האיסור הוא הגדרת האישה כזונה, אך מובן שלעניין זה יש צורך בשם זונה שיסודו בבגידת האישה, ולא בשם זונה שיסודו בביאת זנות, שאינו קשור לאיסור טומאה כלל. ממילא שם זונה אינו תנאי מספיק לחלות איסור טומאה, שהרי יש לבדוק ממה נובע מעמד האישה כזונה.

אם כנים דברינו, נמצא שהן אשת כוהן והן אשת ישראל חשובות זונות במקרה אונס, אך יש הבדל מהותי בין מעמדן: אשת ישראל חשובה זונה משום שנבעלה בפועל בעילת זנות ונפגמה. לא ניתן להחשיבה כזונה שבגדה בבעלה, שהרי היתה אנוסה ולא חתרה תחתיו בזדון, וממילא גם לא חל עליה איסור טומאה. לעומתה, אשת כוהן שנאנסה נחשבת זונה לא רק משום שנבעלה בפועל, אלא גם משום שזינתה תחת בעלה, ואף שאינה אשמה, כבר ציינו לעיל שהחיים לצדו של כוהן מצריכים רמה גבוהה של טהרה, כך שכל ביאת זר חשובה בגידה, אף שאין בה אשמה. ממילא גם חל על אשת הכוהן איסור טומאה, שהרי יש לה שם זונה הנובע מחתירה תחת בעלה.²³

לסיכום, הצענו בדעת כמה ראשונים, שאשת איש שנבעלה לזר אינה נחשבת זונה

21 הדבר מתיישב עם הרמב"ם בספר המצוות, המוכן לפרש 'זונה' בדרכים שונות בהקשרים שונים, כפי שראינו לעיל.

22 עיין הערה 13.

23 יש מקום להרחיב יותר בנוגע לשיטת הרמב"ם בעניין איסור טומאה ואיסור זונה, לאור דבריו במקומות אחרים, ראה למשל הלכות אישות פכ"ד ה"ט-כ"א, וכן בהל' איסור'ב פ"א הל"ב. במסגרת זו בחרתי שלא להאריך בכך יותר. עוד יש להעיר, שר' חיים בהל' איסור'ב (שם) כותב דברים הקרובים במידת מה לדברינו. ר' חיים רוצה בכך ליישב את דבריו התמוהים של הראב"ד בהשגתו שם, כפי שהיא מופיעה בדפוסים, ולשם כך מציע ר' חיים הבנה דחוקה ומחודשת בגמרא בדף נו ע"ב, ע"ש. בדברי המגיד משנה שם וכן במהדורת פרנקל מופיעה השגת הראב"ד בלשון מובנת הרבה יותר, ושוב אין צורך בהבנתו המחודשת של ר' חיים בגמרא.

משום שנבעלה בעילה פסולה, אלא רק משום שזינתה תחת בעלה; בדעת הרמב"ן במלחמות הבנו, שבאיסור זונה ישנו ערוץ אחד בלבד, ואשת איש שזינתה נחשבת זונה משום שנבעלה בעילת זנות, כשאר עריות; ואילו בדעת הרמב"ם הצענו, שאישה כזו נחשבת זונה משתי הסיבות גם יחד.

ט. יבמה שזינתה

במשנה בדף ע"ב נאמר, שייבום סריס פוסל את היבמה לכהונה, כיוון שזו היא בעילת זנות (=אשת אח שלא במקום מצווה). הגמרא בהמשך מנסה לדייק מדברי המשנה, מה דינה של יבמה שנבעלה לאדם מן השוק:

טעמא דבעלה הוא (=סריס), הא אחר לא, לימא תיהוי תיובתא דרב המנונא, דאמר שומרת יבם שזינתה פסולה ליבמה! לא, הוא הדין אפילו לאחר נמי, ואידי דתנא רישא בדידיה, תנא נמי סיפא בדידיה (פ ע"ב-פא ע"א).

הגמרא חשבה לדייק, שיבמה שנבעלה לאדם מן השוק כשרה לכהונה, והסיקה שדיוק זה אינו הכרחי. מהגמרא עולה שמסברה אין מניעה להכשיר יבמה כזו לכהונה, אלא שהדבר סותר את שיטתו של רב המנונא, ששומרת יבם שזינתה פסולה ליבמה. מסברה שתי הטענות הללו אינן פשוטות כלל ועיקר. ראשית, לדעת הרבה ראשונים יש זונה מחייבי לאווים, כמו שראינו לעיל, ולפי זה לא מובן מדוע לא נפסול לכהונה יבמה שזינתה, בלי קשר לשיטת רב המנונא. שנית, אם מסיבה כלשהי סברה הגמרא שיש מקום להכשיר את היבמה לכהונה אף על פי שעברה על הלאו, מדוע יש בעיה לומר כך גם לדעת רב המנונא? רב המנונא הרי לא אמר מאומה בעניין איסורה של היבמה לכהונה, אלא רק ביניין איסורה ליבם, ולא מובן מדוע לא ניתן להכשיר את היבמה לכהונה גם לשיטתו.

מענה לשאלות אלו ניתן למצוא בדברי הריטב"א על אתר:

...הא לאחר כשרה לכהונה, ודלא כרב המנונא, דאילו לדידיה הויא כאשת איש שזינתה, וזונה פסולה לכהונה, אבל לדידן אע"ג דחייבי לאוין הוא, לא הויא זונה ליפסל לכהונה, דלא חשיב זר אצלה מעיקרא, אבל בחייבי כריתות לא בעינן זר אצלה (ד"ה "טעמא").

לגבי השאלה הראשונה כותב הריטב"א, שבלא רב המנונא יש מקום להכשיר לכהונה יבמה שזינתה, גם אם יש זונה מחייבי לאווים, כיוון שהבועל אינו זר מעיקרא. בדברים אלו יש חידוש מסויים, כיוון שדין זר מעיקרא מופיע בגמרא לגבי איסור "איש זר", ולא לגבי איסור זונה. צריכים לומר כדברי הרמב"ם, ש"איש זר" אינו איסור נפרד אלא רק פירוט והסבר לאיסור זונה, או לומר שאלו איסורים נפרדים, אך ההגבלה של "זר מעיקרא" נוגעת לאיסור זונה, כשם שהיא נוגעת לאיסור "איש זר".

לגבי השאלה השנייה כותב הריטב"א, שלרב המנונא אין מקום להכשיר יבמה כזו

לכהונה, כיוון שהיא נחשבת כאשת איש שזינתה. דיונו של רב המנונא, האם לאסור יבמה שזינתה ליבם, נוגע בעצם לשאלה, האם יש להשוות בין יבמה שזינתה לאשת איש שזינתה. רב המנונא, שאוסר אותה ליבם, משווה את מעמדה לאשת איש שזינתה, וממילא פוסל אותה גם לכהונה, ואילו החולקים על רב המנונא אינם משווים את היבמה הזו לאשת איש, ולפיכך גם לא יפסלו אותה לכהונה.

לכאורה אין די בדברים הללו כדי להבין את קושיית הגמרא. אמנם סביר מאוד שרב המנונא נשען על ההשוואה בין יבמה לאשת איש, ודבריו מן הסתם מתקשרים לשאלה מהו אופי הקשר בין היבמה ליבם ומהי רמתו, האם יש 'זיקה', האם קידושין תופסים ביבמה לשוק וכד',²⁴ אך לכל השאלות הללו אין בהכרח קשר לדיונה של הגמרא שלנו, העוסקת באיסורה של היבמה לכהונה משום זונה. דיון זה מתקשר לחומרת מעשה העבירה ואופיו, מידת הפגימה של האישה וכד', ואינו קשור כלל לאופי הזיקה בין היבם ליבמה. אם מחליטים שאין אישה נפסלת לכהונה אלא בביאת אדם שהוא זר מעיקרא, וכפי שביארנו לעיל, שרק באדם כזה ניתן לדבר על פגימה של האישה, לא שייך לפסול לכהונה יבמה שנבעלה לזר, כיוון שאינו זר מעיקרא, ולאופי הקשר בין היבם ליבמה אין שום שייכות לעניין זה.²⁵ לא מובן, אפוא, מדוע היה ברור כל כך לגמרא, שרב המנונא פוסל יבמה כזו לכהונה, כך שיש להקשות עליו ממה שמשמע מן המשנה.²⁶

לכאורה ניתן להבין את הגמרא רק ע"פ שיטת הרשב"א והריטב"א בדף נו ע"ב, שיש קשר הדוק בין איסור טומאה לאיסור זונה, ואין איסור טומאה שייך אלא באישה שחל עליה שם זונה. לפי שיטה זו, אם רב המנונא טוען שהיבמה אסורה על היבם באיסור טומאה, על כורחנו שהוא מגדיר את האישה כזונה ואוסר אותה לכוהן, וממילא ניתן להקשות עליו מן המשנה. כך משמע גם מרש"י על אתר, ע"ש.²⁷

דא עקא, שהסבר זה אינו פותר את הבעיה, אלא רק מעביר אותה לרב המנונא עצמו: אם לא ניתן להחיל איסור טומאה אלא אם האישה מוגדרת כזונה, כיצד באמת מחיל רב המנונא איסור טומאה על יבמה שזינתה, הרי לא ניתן להחיל עליה שם זונה, היות

24 דיון חשוב בעניין הקשר בין שיטת רב המנונא לבין השאלה האם קידושין תופסים ביבמה והאם הוולד ממזר מופיע בריטב"א בדף צב ע"ב ד"ה "איבעית אימא" (בא"ד "והקשו בתוספות..."), ע"ש.

25 אמנם אשת איש שזינתה נפסלת לכהונה אע"פ שהבעל אינו זר מעיקרא, אך הריטב"א עצמו מסביר שהיינו דווקא בחייבי כריתות החמורים (ועיין הערה 6, שסקרנו את הדעות בעניין זה). גם אם משווים בין יבמה לאשת איש מבחינת אופי המעשה, לא שייך להשוות ביניהם מבחינת החומרה.

26 עיין במהדיר הריטב"א (הערה 951) שהתקשה בכך מאוד ונשאר בצע"ג.

27 באחרונים לא מצאתי מי שיעיר על כך, אע"פ שמדובר בבעיה בולטת בפשט הגמרא. יוצא מכלל זה הוא ר' אהרן קוטלר ('משנת ר' אהרן', יבמות סי' יד), שעמד על כל העניין, והלך בכיוון הכללי שלנו בתוספת אריכות ופלפול רבים, ע"ש.

שהבועל אינו זר מעיקרא! לדברינו רב המנונא מוקשה מסברה, ולא רק מדברי המשנה, וגם לאחר שנדחה הדיוק מן המשנה, רב המנונא נותר בלתי מובן!

כדי להבין את הגמרא, יש לצעוד בדרך שסללנו לעיל, ולהפריד בין איסור זונה באשת איש לבין איסור זונה מביאות אחרות. בשאר ביאות איסור זונה נובע ממעשה העבירה או מהפגימה שבעקבותיו, וממילא יש מקום לחלק בין אדם זר מעיקרא לבין אדם שאינו זר מעיקרא. לפי זה ייתכן, שיבמה שנבעלה לאדם מן השוק אינה נעשית זונה, כיוון שהבועל אינו זר מעיקרא, וכך אמנם סבר המקשן. ברם, לפי רב המנונא איסור יבמה לשוק אינו סתם מקרה שאישה נבעלה לפסול לה. הוא רואה את הזיקה בין היבם ליבמה באופן כזה, שבעילת זר נחשבת כבגידה ביבם, בדומה לבעל שאשתו בגדה בו. ממילא סבור רב המנונא, שעל היבמה הזו חל שם זונה, הואיל וזינתה תחת היבם וחתרה תחתיו, וממילא ניתן להחיל עליה גם איסור טומאה. ההגבלה של זר מעיקרא כלל אינה שייכת כאן, כיוון שיסוד האיסור בבגידה ביבם ולא בביאה עצמה, ולזהותו של הבועל אין משמעות לעניין זה.²⁸

אגב, לפי זה ניתן להבין, שהמחלוקת סביב דינו של רב המנונא נוגעת להבנת אופיו של איסור יבמה לשוק. רב המנונא מבין שיסודו של האיסור בבגידה ביבם ובהתעלמות מהזיקה שבינו ליבמה, ואילו החולקים עליו אינם רואים בכך את מוקד האיסור, אלא משווים אותו לשאר איסורים: התורה נתנה ליבמה מעמד איסורי של חייבי לאווים, כך שביאתה לזר דומה לשאר איסורי ביאה (עיין לעיל, שהזכרנו דיון מקביל בהבנת איסור אשת איש).

להלכה דוחה הגמרא בסוטה יח ע"ב את שיטתו של רב המנונא, ופוסקת שיבמה שזינתה אינה נאסרת לייבום.²⁹ לכאורה לפי זה יש לפסוק שיבמה שזינתה כשרה לכהונה, וכן פסקו הריטב"א הנ"ל ואחרים. ברם, כמה ראשונים פסקו בכל זאת שיבמה שזינתה פסולה לכהונה. בראש המחנה הזה עומד הרמב"ם, הכותב שיבמה שבא עליה זר עשאה זונה (איסור"ב פ"ח ה"ג), ובעקבותיו הלכו המאירי (מד ע"ב), הטור (סי' ו) ואחרים. ראשונים אלו סבורים, כנראה, שלאחר שהגמרא הנ"ל בפא. דחתה את הדיוק מן המשנה

28 הסבר זה נשען, כמובן, על ההכרה בקיומו של מסלול נוסף באיסור זונה, ואינו שייך לדעת הרמב"ן, הכופר בקיומו של מסלול כזה. ממילא צ"ע כיצד יבאר הרמב"ן את הגמרא הנ"ל. אולי אפשר להבין ברמב"ן כפי שהצענו לעיל בדעת הרמב"ם, שאשת איש שנבעלה לזר נחשבת זונה, הן משום שנבעלה בעילת זנות והן משום שזינתה תחת בעלה. לפי זה מובן מצד אחד הרמב"ן בדף נו ע"ב, שהתעקש לומר שאשת איש אינה קלה יותר מעריות אחרות, ומצד שני מובנים דברי הגמרא בדף פא ע"א, שגם במקום שהבועל אינו זר מעיקרא, ייתכן שהאישה תיחשב זונה על שום בגידתה. ברם, הבנה זו אינה מתיישבת עם העולה מדברי הרמב"ן על התורה, שלא ייתכן מסלול נוסף באיסור זונה.

29 אמנם, התוספות שם (ד"ה "אמר") דוחים את פסק הגמרא מסיבות שונות, ופוסקים בכל זאת כרב המנונא, ע"ש.

כדי לתרץ את רב המנונא, שוב אין לדייק ממנה מאומה גם לדין. ברם, גם אם ראשונים אלו מסתדרים עם הגמרא, עדיין לא מובן מה הביא אותם לפסוק כך, ומדוע אינם מכשירים יבמה שזינתה לכהונה, היות שהבועל איננו זר מעיקרא.

הנימוק הפשוט לשיטה זו הוא, שההגבלה של 'זר מעיקרא' נוגעת רק לאיסור 'ובת כהן כי תהיה לאיש זר', ואינה נוגעת לאיסור זונה. ממילא אישה שנבעלה לאדם שאינו זר מעיקרא, כגון מחזיר גרושתו ויבמה לשוק, אינה נאסרת באכילת תרומה, ובכל זאת נפסלת לכהונה משום זונה. כך הסבירו למשל ה'אבני מילואים' (ס"ו, ס"ק ד), ה'מנחת-חינוך' (רסו, [יט]), 'שער המלך' (איסור"ב שם) ואחרים, והם נתכוונו בכך לדבריו של המאירי (מד ע"ב), שהלך גם הוא בדרך זו. ה'מנחת-חינוך' (רפג, [ד]) מעיר, שהדבר אף מדויק בלשון הרמב"ם:

מכאן אמרו, עכו"ם או נתין או ממזר או גר עמוני ומואבי או מצרי ואדומי ראשון ושני או פצוע דכא וכרות שפכה או חלל, שבאו על היהודית, עשו אותה זונה ונפסלה לכהונה, ואם היתה כהנת פסולה מן התרומה, וכן יבמה שבא עליה זר עשאה זונה (הל' איסור"ב פ"ח, ה"ג).

לגבי כל הביאות הפסולות כותב הרמב"ם, שהאישה נפסלת הן לכהונה והן לתרומה, ורק לגבי יבמה לשוק מדבר הרמב"ם על איסור לכהונה, ואינו מזכיר איסור לתרומה.

ברם, לכאורה קשה להעמיס שיטה זו על הרמב"ם בהלכות תרומות, שכבר ראינוהו לעיל:

'ובת כהן כי תהיה לאיש זר, היא בתרומת הקדשים לא תאכלי' - שני ענינים נכללו בלא זה: שאם תבעל לאסור לה ותעשה זונה או חללה, כמו שבארנו בהלכות איסורי ביאה, הרי היא אסורה לאכול בתרומות לעולם...

(פ"ו ה"ז).

ברמב"ם משמע, שכל אישה שנבעלה לפסול לה באופן כזה שהיא נחשבת זונה, הרי היא אסורה לאכול בתרומה מדין "איש זר" - לא משתמע שישנה זונה שאינה אסורה באכילת תרומה. וכבר הסברנו לעיל, שלפי הרמב"ם צריכים כנראה להבין, שהסוגייה העוסקת בעניין "איש זר" באה רק לפרט את גדריו של איסור זונה, ואין מדובר באיסור נפרד. האחרונים הנ"ל יצטרכו להידחק ולומר, שהרמב"ם בהלכות תרומות מתכוון רק למי שנבעלת לזר מעיקרא, והרמב"ם מציין כהערת אגב, שאישה זו היא במקרה גם זונה, אף שאין תלות הכרחית בין היותה זונה לבין איסורה בתרומה.

גם הגמרא הנ"ל בדף פא ע"א אינה מובנת כל כך לפי תירוצם של האחרונים, שהרי אם ההגבלה של זר מעיקרא אינה נוגעת כלל לאיסור זונה, מדוע הגמרא חשבה בהווא אמינא שיבמה שזינתה כשרה לכהונה, ולא ראתה בכך שום קושי אלא לשיטת רב המנונא? ועיין בערוך לנר שנדחק בכך מאוד.

מי שחלק בפירוש על הבנת האחרונים הללו ברמב"ם, הוא המגיד משנה:

ודע שרבינו כשהזכיר נבעלה לאדם שהיא אסורה להינשא לו, לא הוצרך להוציא המחזיר גרושתו משנשאת, דהא ודאי לא פסל לה, משום דלאו זר מעיקרא הוא, לפי שלא אמרו כן אלא לתרומה, אבל לכהונה כבר נפסלה מחמת שנתגרשה, ומגיד משנה עדיין היה לו לבאר (איסור"ב פי"ח ה"א, בסופו).

המגיד משנה סבור שההגבלה של 'זר מעיקרא' נוגעת גם לאיסור זונה, ולכן המחזיר גרושתו אינו הופך אותה זונה (אלא שהיא אסורה לכהונה ממילא משום גרושה). הדבר כאמור עולה בקנה אחד עם מה שמשמע בהלכות תרומות, אלא שלפי זה הדרא קושיא לדוכתא: מדוע יבמה שנבעלה לאדם מן השוק נפסלת לכהונה, הרי הבעל אינו זר מעיקרא? מה החילוק בין יבמה לשוק למחזיר גרושתו?³⁰

לדברינו ניתן להבין את הדבר בנקל. ההגבלה של זר מעיקרא שייכת באיסור זונה, אך רק במקום שאיסור זה מתמקד במעשה הביאה ובפגימת האישה. יבמה לשוק נחשבת זונה לא (רק) משום מעשה הביאה, אלא משום הבגידה ביבם והחתירה תחתיו, ולפיכך זהותו של הבעל אינה משמעותית לעניין זה. נמצא שמה שהסברנו לעיל אליבא דרב המנונא, עולה לפי הרמב"ם גם לפי מי שחולק על רב המנונא.

לפי זה, ביאור מהלך הגמרא בדף פא ע"א כך הוא: הגמרא חשבה לדייק מן המשנה, שיבמה שזינתה כשרה לכהונה. לדידן אין מניעה לומר כך, שהרי ניתן להבין ששני המסלולים של איסור זונה אינם שייכים כאן, היות שהבעל אינו זר מעיקרא, ואין כאן זיקה גדולה מספיק כדי שנוכל לדבר על 'בגידה'. ברם, לרב המנונא הדבר אינו מובן, שכן הוא מחיל על היבמה איסור טומאה ליבם, והדבר שייך רק אם רואים את הקשר ביניהם ככזה שמאפשר החלת שם זונה על היבמה, מה שאוסר אותה גם לכהונה.

הגמרא דחתה את הדיוק מן המשנה, כך שלרב המנונא ניתן באמת לומר, שהיבמה נחשבת זונה על שום שזינתה תחת יבמה. ברם, לא ברור מה יהיה מעמד היבמה לדידן: לא שייך להחשיבה כזונה מדין בעילת זנות, הואיל והבעל אינו זר מעיקרא, אך יש להתלבט האם ניתן להחשיבה כזונה על שום בגידתה ביבם. מן המשנה אין כאמור שום ראיה, ולא נותר לנו אלא להשיב על כך מסברה. הריטב"א וסיעתו סברו שלא שייך כאן איסור זונה, כשם שלא שייך איסור טומאה, אך הרמב"ם חלק וסבר שאיסור זונה שייך כאן, אף שאין כאן איסור טומאה.

30 היו שהציעו חילוקים שונים בין מחזיר גרושתו ליבמה לשוק, שאין בהם כדי להניח את הדעת. הטור (סי' ו) בנה על כך שביבמה לא תופסים קידושין, וכבר הקשה עליו הבית יוסף, שלהלכה היבמה ספק מקודשת. כמו כן, גם ההנחה שבמקום שקידושין אינם תופסים אין צורך בזר מעיקרא טעונה ראיה. תירוץ אחר מופיע ב'אבני מילואים' (סי' ו ס"ק ג), ומבוסס על דברי ה'ראים' (מה): אין ממעטים מאיסור זונה אלא מקרה שבו אין שום היכי תימצי שהבעל יהיה זר מעיקרא, אבל ביבמה לשוק קיים תרחיש של זר מעיקרא - אם קידשה אביה ונעשית יבמה קודם שהיתה בת ג' שנים, ולכן איסור זונה שייך שם. מה שאין כן במחזיר גרושתו, שבו אין תרחיש כזה.

במובן מסויים הרמב"ם כאן הולך לשיטתו, שהתלות בין איסור זונה לאיסור טומאה היא חד כיוונית, ומעמד אישה כזונה אינו תנאי מספיק לחלות איסור טומאה. ברם, הדרך שבה הסברנו לעיל את התלות החד כיוונית הזו, אינה מסתדרת עם דברי הרמב"ם כאן. לעיל הסברנו שאיסור טומאה שייך בכל מקרה שאישה מוגדרת זונה מדין בגידה, ואינו שייך כאשר אישה מוגדרת זונה רק מדין בעילת זנות. כעת אנו מגלים, שגם מעמד זונה הנובע מבגידה אינו תנאי מספיק להחלת איסור טומאה.

ובכן, נראה שעלינו להגיע למסקנה מחודשת יותר: לפי הרמב"ם איסור טומאה יחול רק על אישה המוגדרת זונה משתי הסיבות גם יחד: הן משום שנבעלה לפסול לה והן משום שזינתה תחת בעלה. איסור טומאה, לפי זה, הוא פרי שילובן של שתי עובדות מצערות: האישה בגדה בבעלה, והיא אף נפגמה ונטמאה בפועל. לעומת זאת, כדי לאסור את האישה לכהונה מדין זונה, די באחד משני המצבים הללו. כך יוצא שאשת ישראל שנאנסה מותרת לבעלה אף על פי שנפגמה, הואיל ולא בגדה בבעלה ולא חתרה תחתיו במזיד, ומצד שני יבמה שזינתה במזיד מותרת ליבמה אף על פי שבגדה בו, הואיל ולא נבעלה לאדם שהוא זר מעיקרא. ושתי הנשים הללו אסורות לכהונה מדין זונה: הראשונה משום שנפגמה, והשנייה משום שבגדה ביבמה.³¹

לפי זה ניתן לומר, שהמחלוקת סביב דינו של רב המנונא אינה נוגעת להבנת איסור יבמה לשוק, כפי שהצענו לעיל, אלא נוגעת להבנת איסור טומאה: האם יסודו של איסור זה בבגידת האישה לבדה, או שהוא פרי של שילוב הבגידה עם הפגימה בפועל.

31 אף שיש בדברים אלו הסבר נאות לשיטת הרמב"ם, עדיין קצת קשה מה הביא את הרמב"ם להבין כך בגמרא, ומניין לו שיבמה שזינתה חשובה זונה גם לחולקים על רב המנונא. עוד יש להעיר, ששאלת מעמדה של יבמה לשוק כזונה עולה גם בגמרא בדף יד ע"ב ובדף טו ע"ב, במסגרת דיונם של התנאים בנוגע למעמדו של הוולד. מדברי ר' יוחנן בן נורי בדף יד ע"ב ניתן להסיק שיבמה שזינתה נאסרת לכהונה, והגר"א (אבהע"ז סי' ז ס"ק נד) ראה בכך מקור לרמב"ם. מנגד, מדברי ר' יהושע בדף טו ע"ב ניתן להסיק שיבמה שזינתה כשרה לכהונה, והאחרונים הציעו דרכים שונות ליישוב הדבר עם שיטת הרמב"ם, ראה למשל 'מנחת חינוך' רסו, יט ו כט, שהציע שני תירוצים שונים.